

Notes sobre resistència pagesa i paisatges agraris en els dominis de Lloseta-Aiamans i l'alqueria s'Estorell, 1428-1532

Gabriel Jover Avellà*

Universitat de Girona

Jerònia Pons Pons**

Universidad de Sevilla

Resum

El propòsit d'aquest article és indagar en els factors que propiciaren el desigual procés d'apropiació de la terra que tingué lloc a Mallorca durant el segle xv. La formació de la gran propietat fou més intensa en unes comarques que en d'altres, i particularment tingué una baixa intensitat en les parròquies del Raiguer. L'estudi busca en la documentació de l'escribania i les actes de les cúries reial i senyoriales de la parròquia de Lloseta alguns elements que puguin explicar les diferents trajectòries que seguiren els processos d'apropiació de la terra, i que donaren lloc a estructures de la propietat i de l'explotació de la terra clarament diferenciades en un mateix districte. L'estudi suggereix que hi va haver factors de caràcter social i altres de caràcter agroecològic, els paisatges culturals, que poden contribuir a comprendre per què la resistència dels pagesos a desprendre's de la terra fou més efectiva en unes contrades, o parròquies, que en d'altres.

Paraules clau: gran propietat, estructura de la propietat, resistència pagesa, paisatges agraris.

Abstract

The process of appropriation of land by the aristocracy which took place in Mallorca in the fifteenth century was very uneven geographically and socially. The purpose of the paper is to investigate the factors that may explain this unequal intensity in the alienation of peasant land. The study is based on the court rolls of the crown and of manors in the Lloseta district. The authors show that in this district the formation of estates was more intense in the mountains than on the plains. Most of the lands were sold by the families of wealthy peasants. Finally, they identify some of the factors that could explain the nature of those different paths.

* Professor d'Història Econòmica a la Universitat de Girona (gabriel.jover@udg.edu)

** Professora del Departament d'Economia i Història Econòmica de la Universitat de Sevilla (jpons@us.es)

Rebut: maig de 2013. Avaluat: juliol de 2013. Versió definitiva: setembre de 2013.

ways: everyday forms of peasant resistance to relinquishing land, agrarian landscapes and the territorial interests of the aristocracy.

Keywords: large property, ownership structure, resistance peasant, agrarian landscapes.

La resistència vilatana a l'alienació de la terra: una aproximació local

El procés de desposseïció pagesa que tingué lloc a l'illa de Mallorca durant el segle xv s'ha explicat per la combinació de tres factors: l'augment de la pressió fiscal sobre les viles, l'endeutament de les famílies pageses i les desfetes de la pagesia en les guerres civils (1450/54 i 1520/23).¹ Tanmateix, aquests factors de caràcter general no expliquen la desigual intensitat d'aquells processos. Els cadastres del 1576 mostren, en primer lloc, que mentre en algunes viles l'apropiació de la riquesa per l'aristocràcia assolí el 60% de la total (Bunyola, Calvià, Esporles, Puigpunyent i Santanyí), en altres el pes de la propietat de l'aristocràcia no arribava al 20% (Alcúdia, Felanitx, Pollença, Porreres i Sa Pobla); segonament, aquest procés de desposseïció havia afectat sobretot els estrats de pagesos benestants que posseïen tinences compactes intermèdies o grans;² per últim, no hi ha una pauta geogràfica definida: podem trobar distintes intensitats en l'alienació de terres (o acumulació per a l'aristocràcia) en una mateixa comarca agroecològica: només a les parròquies del Raiguer —comarca situada al peu de la serra de Tramuntana, sobre l'eix que va de Palma a Alcúdia—, la resistència de la propietat pagesa a l'escomesa aristocràtica fou més ferma.³ Quins foren, doncs, els factors que podrien haver contribuït a fer més complicada l'apropiació de la terra en unes viles que en altres? Per què el procés de desposseïció afectà més els pagesos benestants que no pas els posseïdors de petites tinences? Per què les viles del Raiguer foren més resistents als processos de desposseïció pagesa?

Per respondre aquestes qüestions hem de recórrer a l'anàlisi local. Fou a les cúries reials o senyoriales, als mercats, als estudis dels notaris i als consells de les universitats de les parròquies on es dirimiren els conflictes sobre l'accés a la terra. En aquests àmbits, les «arts de resistència» s'expressaven en accions molt diverses, a cops difícils de diferenciar de la bretolada o del delictes comú: l'amenaça anònima, la insubmissió, el silenci dels testimonis a la cúria senyorial, l'avalot al mercat, la crema de collites o pallers, etc. (Scott 1985, 1990; Thompson 1978, 1996). Com argumentava M. Bloch (Bloch 1978: 429-433), la resistència pagesa quotidiana prenia la forma d'una tenaç, sinuosa i silenciosa lluita per mantenir o ampliar els seus drets sobre la terra. Però aquesta resistència vilatana també estava estretament arrapada a la

1. Sobre aquest procés hi ha una interpretació tradicional, molt ajustada a les declaracions fetes pels ciutadans, a Quadrado (1894[1984]) i Santamaría (1970). Per a una reinterpretació de les explicacions tradicionals, vegeu Morro (1997) i Jover i Morey (2003).

2. Vegeu els estudis de Jover (1996), Mas (2000, 2003, 2008) i Jover i Pons (2012).

3. Així, per exemple, a la serra de Tramuntana podem trobar nivells d'apropiació de la terra per l'aristocràcia molt elevats en municipis com Puigpunyent (73%) o Calvià (79%); a la veïna vila d'Andratx, en canvi, les terres propietat de l'aristocràcia només representaven el 22%. Per a una descripció de les desigualtats geogràfiques i socials d'aquest procés, vegeu Montaner i Morey (1989) i Jover i Morey (2003: 165-168, 171-176). La riquesa de l'aristocràcia al Raiguer representava el 22%, per sota del 40% del conjunt de l'illa.

terra, en el sentit més corpori de l'expressió, als paisatges agraris que havien bastit generacions de pagesos. Els paisatges agraris i culturals eren la forma en què es materialitzava la vida social, econòmica i cultural de la comunitat (Bloch 1978; Tello 1999). El nostre propòsit és explorar algunes de les formes que prengué la resistència pagesa a l'apropiació de la terra; com els pagesos aconseguiren obstaculitzar o desinhibir les estratègies senyorials d'apropiar-se de la terra, en una petita contrada, l'actual municipi de Lloseta.

Paisatges agraris i repartiments feudals: els dominis de Lloseta-Aiamans i la contrada de s'Estorell

L'actual municipi de Lloseta havia format part de la parròquia i universitat de Binissalem fins el 1822. El seu territori històric ocupava una extensió d'entorn de 12,03 km² a la façana nord de la parròquia de Binissalem. Al segle xv, podem distingir tres grans unitats. A l'oest, la vall de s'Estorell, solcada pel torrent d'Almadrà. Els camps de cultius s'ordenaven a banda i banda del torrent per després enfilar-se amb forts pendents cap als vessants de la serra que culminaven en un seguit de puigs (entre 400 i 800 metres d'alçada) que encerclaven la vall.⁴ A l'est, la vall s'obria al Pla, on confrontava amb els dominis senyorials de la casa Togores: la *cavalleria* de Lloseta i Aiamans (580 quarterades). Aquest domini ocupava les terres planes al nord-est i est, que feien partió amb les parròquies de Selva (comunes de Biniamar) i Inca, cap al sud-est topava amb els límits de la parròquia de Sencelles, i en direcció sud-est seguia el límit del que seria el municipi de Binissalem (dominis de Morneta) fins a Tofla, ja al terme d'Alaró. El tercer districte era Alcudieta, a l'est dels dominis del feu dels Togores, integrat per una munió de tinençes sota domini del rei. Aquests dos darrers dominis estaven situats sobre les fèrtils planes al·luvials del Raiguer, una comarca intensament cultivada des l'etapa andalusina.⁵

Els processos de poblament i parcel·lació en aquestes contrades havien pres trajectòries lleugerament distintes al final del segle xiv.⁶ Els dominis dels Togores estaven articulats entorn de la seva reserva senyorial, situada entre el peu del puig de sa Comuna i vora el nucli de Lloseta. Els sementers que cultivava directament el senyor tenien entorn d'unes 150 quarterades i no conformaven una explotació compacta.⁷ Al nord de la reserva hi havia la comuna, un puig amb garrigues i pinars d'unes 100 quarterades, on els pagesos del senyoriu tenien diversos drets d'usdefruit. Finalment, escampades per la resta de dominis, hi havia assentades unes

4. L'origen del topònim era una antiga alqueria andalusina, *Esturel*, de 12 jovades, segons el capbreu de la baronia de Canarossa (parròquies d'Alaró, Binissalem, Lloseta, Sencelles i Santa Maria) del comte de Beran. El topònim *Estorell* podria tenir el seu origen en la presència de nius d'estor en aquelles contrades. Vegeu *GEM*, vol. 6, p. 94-96; Rosselló Vaquer (1998: 20) i Capó Vilallonga (1985: 110).

5. Vegeu una descripció d'aquestes terres a *GEM*, vol. 1, p. 49-50, vol. 7, p. 197-201; vol. 8, p. 29-46.

6. La transcripció parcial que féu Martí Coll (1978: 226-227) del cadastre del 1400 de la vila de Binissalem, avui desaparegut, ofereix una llambregada per bastir aquesta descripció, així com la documentació recopilada per Capó Vilallonga (1985: 76-82, 98-99, 103-106, 172-173, 221-236).

7. No disposem de les confrontacions de la reserva i les comunes a l'època; tanmateix hem de suposar que devien ser les mateixes que apareixen en la documentació posterior, fonamentalment les fitacions de parcel·les dels segles xv i xvi. La infeudació del 1232 es troba a la capbreuació del 1388, que reproduïx el nom i l'extensió en jovades de les alqueries que integraven el feu, però no s'hi donen els límits topogràfics del territori. Vegeu ARM, ECR, *Llibre dels Magnats*, 1145, folis 22-22v. La descripció de la reserva senyorial a l'inventari d'Arnau de Togores (1388-1391) a ACM, 14724, Notari Salzet, sense foliar, i ARM, ERC-1145, f. 22-22v.

quaranta famílies.⁸ Aleshores ja s'havien format dos nuclis: la vila de Lloseta sota el Puig de la Comuna i Aiamans a l'oest, a la vora de torrent de s'Estorell.⁹ Aquests dos nuclis estaven situats sobre l'eix viari que connectava les viles d'Alaró i Binissalem, amb les de Selva i Inca. Aquests llogarets no eren més que un conjunt de cases dotades amb un corral o clos, i algunes parcel·les de terra. Més enllà, hi havia una primera anella de tinences formades per un puzzle de feixes sembrades amb cereals —ordi i xeixa, els grans que apareixen citats en els delmaris d'aquelles contrades— associades a conreus arboris (ametller, garrofers, oliveres, etc.) i arbustius (vinyes).¹⁰ Més enllà d'aquest cinturó hi havia les explotacions d'una extensió major, posseïdes per una pagesia intermèdia que a la documentació podem identificar amb les famílies Planes, Martí, Coll i Masseguer. Aquestes tinences familiars eren anomenades *possessions*, tanmateix no constituïen explotacions compactes, com observà Josep Capó i Vilallonga: «la paraula possessió, aquí, s'ha d'entendre com a trossos de terra articulats en una única explotació».¹¹ A l'oest d'aquestes tinences s'estenia l'alqueria Aiamans, comprada el 1395 per Guillem Durban de Manacor a Bartomeu Pujol. La tinença estava integrada per un rafal i les cases, diverses sorts i tanques d'olivar.¹² Anys més tard adquirí terres a la zona anomenada les Basses o sa Màniga.¹³ El seu hereu, *Guillemó* Durban, segons el recompte fiscal del 1427 era propietari de 4 esclaus.¹⁴ La influència i importància econòmica d'aquesta família vilatana els permeté accedir a càrrecs en el consell de la vila de Binissalem i ser batlles de la cúria del feu de Lloseta.¹⁵ Els Durban, com la resta de famílies residents a la vila, contribuïen als impostos generals i locals, sense gaudir d'exempcions o privilegis.¹⁶

A la contrada de s'Estorell, a la segona meitat del segle XIV, s'havien consolidat un seguit d'explotacions compactes anomenades *rafals*.¹⁷ La documentació del final del segle XIV permet identificar les següents tinences: sota el puig d'Alcadena hi havia el rafal d'en Pere Llorenç, al nord-oest d'Aiamans i fent partió amb les comunes de Lloseta trobem el rafal adquirit per Guillem Durban, després anomenat son Daviu; en direcció oest hi havia el Rafal dels Corbs de Pere Salom, que limitava amb els rafals de Pere Domènech i Pere Garau; sota el Puig de la Creu hi havia les terres de l'alqueria anomenada s'Estorell, posseïda des de mitjan segle XIV per la casa Tagamanent, membres de l'estament de cavallers; entre son Cocó i els vessants dels Puigs de la Creu i el Cavall Bernat, hi havia el rafal d'en Garau, després incorporat a s'Estorell.¹⁸ Per tant, el 1400 la contrada anomenada s'Estorell estava menys fragmentada que les antigues

8. Aquesta informació procedeix de fonts fiscals en què apareixen el nombre de famílies de la contrada; probablement la xifra és per defecte, perquè els pagesos més pobres i els esclaus no eren comptabilitzats en aquestes relacions. Capó Vilallonga (1985: 212-214).

9. Capó Vilallonga (1985: 84-86, 102-106, 139-142).

10. Capó Vilallonga (1985: 102-106).

11. Capó i Vilallonga (1985: 172-173); vegeu també les mateixes consideracions a Ramis d'Ayreflor (1923: 7-10; 1952: 16).

12. Possiblement aquesta tinença ja tenia llavors prop de 100 quarterades.

13. Capó Vilallonga (1985: 174).

14. Capó Vilallonga (1985: 203) i Rosselló Vaquer (1996: 43).

15. Capó Vilallonga (1985: 221, 231).

16. Capó Vilallonga (1985: 219).

17. Rosselló Bordoy (2007: 274-276) i Capó Vilallonga (1985: 105, 108, 110).

18. El 1346 Pere Llorenç estableix un pati i molí a s'Estorell (Rosselló Vaquer, 1996: 15); vegeu també les afrontacions d'aquests rafals a la subhasta de s'Estorell de 1428-37, ACM-14166: «Subhastació del Astorell, 1435». El 1360 el rafal dels Corbs era de Bernat Salom (Rosselló Vaquer 1996: 19). El 1363 Pere Salom ven un rafal a Pere Llorenç i aquest el torna establir per 7 morabatins (Rosselló Vaquer 1996: 21); i també afrontacions a ACM-14166: «Subhastació del Astorell, 1435». Capó Vilallonga (1985: 229-231).

alqueries de Lloseta, Aiamans i Alcudieta. Les tinences eren compactes i d'una extensió mitjana. Els aprofitaments combinaven els sementers d'olivar, la ramaderia i l'explotació silvícola (carbó, fusta, forns de calç, etc.).

Els aprofitaments agropecuaris de la parròquia de Binissalem, incloses les contrades de Lloseta i s'Estorell, estaven regulats per les ordinacions aprovades per la universitat.¹⁹ Les ordinacions del 1419 i el 1449 tractaven de regular els drets de pas, l'accés als pous d'aigua dels ramats, la pastura a les brotes i sementers després de la sega, i el pas dels ramats itinerants que pujaven cap a les pastures d'estiuada de la serralada.²⁰ Les ordinacions imposaven un conjunt de limitacions sobre la pastura dels bestiaris a la parròquia, i molt especialment en les zones on hi havia plantades vinyes i oliveres, amb importants penes pecuniàries per als infractors. Però també establien un seguit de normes sobre les terres recentment rompudes o establertes obligant els seus posseïdors a plantar un determinat nombre d'arbres fruiters entre les feixes de vinya, i aquells que tenien més de mig quartó de terra havien de sembrar un nombre d'ametllers en funció de l'extensió de la peça de terra.²¹ Finalment, l'accés als comunals també exigia alguna mena de regulació; en aquest cas no se n'ha conservat o trobat la documentació, però en una espai tan intensament cultivat havien de ser una peça clau per a l'obtenció de combustible, materials i pastures per a les famílies del feu.²²

Així, doncs, entorn del 1400 podem trobar dos paisatges agraris en aquells districtes. Explotacions mitjanes i grans posseïdes per pagesos benestants a les serres que envoltaven la vall de s'Estorell. Les planes de Lloseta, Alcudieta i en menor mesura la d'Aiamans havien estat objecte d'intensos processos d'establiment i subestabliment. El resultat fou el predomini de les tinences familiars integrades per una munió de feixes que no confrontaven entre si. Les tinences més extenses eren la reserva senyorial dels Togores que tampoc no era compacta, sinó que estava dividida en tres peces, i l'alqueria d'Aiamans dels Durban. Aquestes grans explotacions eren explotades amb mà d'obra esclava i assalariada. Les pràctiques agràries de les tinences pageses estaven sotmeses a unes ordinacions aprovades per la universitat de Binissalem que ordenaven els aprofitaments comuns (obertura de les brotes, pastura, drets de pas) i incentivaven l'associació dels conreus llenyosos amb els herbacis. Aquestes ordenances del règim agrari exigien la cooperació dels posseïdors de terres d'aquelles contrades.

Les cùries senyorials i la desposseïció pagesa

A la parròquia de Binissalem, i en particular als dominis de Lloseta i Aiamans, hi havia diverses jurisdiccions i dominis. El reial patrimoni detenia els dominis jurisdiccional i directe sobre Alcudieta; a s'Estorell, la jurisdicció pertanyia al reial patrimoni, però el domini directe estava molt fragmentat entre el monarca i diversos nobles. El feu dels Togores tenia domini jurisdiccional i directe sobre les alqueries de Lloseta i Aiamans, i els pagesos de Lloseta tenien drets

19. Capó Villalonga (1985: 127-129, 179-183).

20. Llabrés i Vallespir (1983: 250-251), Rosselló Vaquer, 1998: 22 i Carbonero (1992).

21. Vegeu la transcripció de les ordinacions a Mir (1889: 124-126, 131-133) i alguns comentaris a Capó (1985: 262-64).

22. Vegeu els usos i conflictes entorn dels comunals, les viles properes comunes de Biniamar (Rosselló Vaquer 2000: 56-57), Mancor i Massanella (Fiol 2000: 129-130) i Selva (Alberti i Rosselló 2003).

comunals sobre el Puig de Lloseta, i els pagesos de la universitat de Binissalem disposaven de diverses zones d'usdefruit col·lectiu sobre brostes, pastures i boscos. Al final del segle XIV, la caiguda de la renda feudal contribuï a intensificar els conflictes socials i posà a prova l'eficàcia de les cùries senyoriales per garantir els drets dels senyors sobre terres i productes.²³ La documentació de l'època en recull nombrosos testimonis.

El 1376 els Togores pretenien l'empru sobre un pou del districte d'Alcudieta, sota domini reial, que els pagesos de la contrada defensaren amb protestes i interposant un plet contra els Togores.²⁴ El 1396 la mateixa casa volia apropiari-se dels delmes i les tasques sobre unes terres situades al districte de Canarossa, però aquestes pretensions foren contestades per l'emfiteuta davant la cùria reial.²⁵ El 1406 el mateix senyor havia exercit els seus drets senyoriales més enllà del terme del seu feu i s'havia apropiat dels delmes i les rendes de terres que estaven sota el domini reial. El lloctinent del governador de l'illa s'adreçà a Arnau Togores en els termes següents:

vos havets usurpada jurisdicció civil la qual no havets en lo territori e persones habitants en les dites cavalleries e apressades certes parts dels delmes dels fruits precehits de les dites cavalleries contra forma e manera de la concessio feudal a bona costuma de Barchinona per en Centelles sacrista de Barchinona.

El senyor havia de tornar «tots sos hemoluments drets e pertinències del dit rey e açò per rahó de contumacia vostra».²⁶

Però la tensió també pujava des de sota: el 1397, els senyors del feu de Lloseta i Aiamans havien d'exigir als seus tinents que paguessin els drets que els pertocaven, perquè alguns d'ells «volen defraudar-li son dret».²⁷ Uns quants anys més tard, el 1403, era el governador de l'illa el que s'adreçava als pagesos del feu de Lloseta i Aiamans per posar fi a les irregularitats comeses en el delmar. Els pagesos tenien l'obligació, segons les ordenacions feudals, d'esperar la visita dels delmers —els col·lectors o arrendataris dels drets feudals— abans de batre el blat i retirar-lo de les eres. Aquell any, per defugir la sostracció, molts pagesos havien retirat el blat de les eres abans que passessin els delmers a retirar-ne la seva part. El governador s'hi adreçava així:

... e especialment aquells qui poblats son, en les cavalleries dyamans e de Loseta contra forma de la ordinacio per nos feta e en veu de crida publicada [...]. E per la qual cosa son cauts cascun dells en les penes de xxx lliures e de perdre los blats que betuts com levats [...]. Emperaço vos manam que encontinent penyorets bestament tots aquells habitants de la dita parroquia [...] los quals atroberts haver betuts e levats lurs blats de les eres.²⁸

Aquestes queixes senyoriales, o altres de molt semblants, les podem trobar al feu de Mor-

23. Jover (1992).

24. Rosselló Vaquer (1996: 22).

25. Rosselló Vaquer i Vaquer Bennasar (1993: 37).

26. Capó Villalonga (1985: 271).

27. Capó Villalonga (1985: 165).

28. Capó Villalonga (1985: 219).

neta que limitava amb el de Lloseta i Aiamans pel sud, els anys 1371 i 1399.²⁹ A la veïna parròquia de Sencelles, els feudals i arrendataris dels delmes també es queixaven de les defraudacions decimals comeses pels pagesos, i Francesc d'Umbert, senyor del domini de Canarossa, també a Sencelles, va topar amb la resistència dels seus emfiteutes a capbrevar els seus béns el 1393. En aquests dominis les crides comminant els pagesos a no defraudar en el delmar es reiteraren els anys 1409, 1410, 1412, 1420, 1428 i 1428.³⁰

Aquests exemples posen de relleu dues qüestions. D'una banda, que les temptatives d'apropiar-se de terres o drets sota altres dominis fracassaren, per l'oposició d'altres barons i de la jurisdicció reial que en darrera instància havia de dirimir els plets entre els seus feudataris. De l'altra, la resistència dels pagesos enfront les escomeses senyorials, o bé la seva insubmissió a la capbreuació o els pagaments de drets dominicals, obligaren els senyors feudals de la contrada a cercar la col·laboració de la força reial, no tan sols jurídica sinó també coercitiva, per obligar els pagesos a pagar les rendes i seguir els costums feudals (capbrevar, delmar, etc.). Així, doncs, malgrat les apressades opinions d'alguns autors, les cùries senyorials segueixen ben presents a l'illa i foren també un àmbit de conflicte.³¹ Les cùries senyorials segueixen exercint la seva jurisdicció sobre tots aquells delictes que eren de la seva competència, malgrat els conflictes amb altres jurisdiccions.³² A més, les actes d'aquests tribunals, com els llibres de l'escrivania —registres de les transaccions de béns dins un domini, i també on apareixien subhastes de terres—, proporcionen informació de primera mà que permet indagar en els conflictes que es desenvoluparen entorn de la compravenda de terres, dels processos de desposseïció pagesa.³³ Aquí analitzarem la documentació de la cùria reial sobre el procés de subhasta de s'Estorell (1428-38)³⁴ i de la cùria dels dominis de Lloseta i Aiamans (1445-1498).³⁵ Primer, descriurem el funcionament de les cùries senyorials i després mostrarem els processos de desposseïció pagesa a la zona de s'Estorell, i els conflictes suscitats a la cùria del feu de Lloseta i Aiamans entorn de les subhastes de terres.

29. Rosselló Vaquer (1996: 23, 35).

30. Rosselló Vaquer i Vaquer Bennisar (1993: 37-39, 64-65).

31. És cert que han sigut escassament estudiades, perquè gran part de la documentació ha desaparegut, i potser perquè molts autors aixecaren massa aviat una acta de defunció historiogràfica, tot al·legant que la preeminència de la jurisdicció reial havia minat, quan no aniquilat, les cùries senyorials. Aquesta seria la interpretació de Santamaría (1981).

32. Els treballs de Le Senne (1981), Montaner (1986, 1989), Bernat i Serra (1997) i Serra (1995) han mostrat de manera insistent la pervivència dels tribunals senyorials i el seu funcionament al llarg de l'etapa medieval i moderna. Aquesta segona imatge, la de conflictes entre jurisdiccions, és la que ens proporcionen els estudis de d'Olivares (2000: 63-121) i Gifre (2011: 89-139) per a la Catalunya moderna.

33. Contràriament al que s'ha volgut suposar, ha quedat molta informació sobre les cùries senyorials tant dels barons porcioners com de les petites senyories laiques. Per exemple, al districte de Binissalem s'ha conservat una voluminosa documentació de la cùria del Convent de les Monges de les Jonqueres, senyors feudals de gran part de les terres de les parròquies de Binissalem, Sencelles i Alaró (Bordoy 2001; Canals 2003).

34. Còpia del procés de subhasta i compra de s'Estorell dels Tagamanent, on hi ha una còpia de totes les actes i deliberacions que tingueren lloc entre el segrest i la primera subhasta del 1428 fins a la definitiva compra per Joan Fuster el 1438; vegeu ACM-14166: «Subhastació del Astorell, 1435», i també altres documents a ACM, 14854, F. 169-173 (actes, compres i vendes del lloc de s'Estorell del final del segle xv); ACM-161915 (Escriptures I) i ARM, ECR 44 i 45 (actes de compra i vendes a l'escrivania reial de la primera meitat del segle xv).

35. AM Binissalem: *Llibre de la cùria de la...*, f. 3.

Les cúries reial i del feu de Lloseta i Aiamans tenien una estructura i funcionament molt similars.³⁶ El senyor eminent del domini, o el seu representant, era el que donava el vistiplau al conjunt del procés, i sobretot a la sentència. En els dominis reials era el lloctinent del monarca, en aquest cas el procurador del reial patrimoni, i en el feu de Lloseta-Aiamans, els senyors de Togores. Immediatament sota d'ell hi havia el batlle senyorial: en el cas dels dominis reials eren el veguer de fora i el batlle de Mallorca, i sota seu els batlles de les viles afectades pel procés (en el cas de s'Estorell, hi participaren els batlles de les universitats d'Alaró, Selva i Binissalem). El càrrec de batlle de la cúria de Mallorca era ocupat per persones prominents; el 1428 era Pere Brondo, membre de l'estament de cavallers. A les viles, els batlles reials eren membres de l'estament forà de la mà major, els pagesos benestants de la comunitat.³⁷ La cúria de Lloseta tenia dos batlles: un a Lloseta i un altre a la ciutat. La batllia de la ciutat, al final del segle xv, era ocupada per un membre de la casa Puigdorfila, donzell, doctor en lleis i parent dels Togores; mentre que el batlle de Lloseta fou durant molt temps un membre de la família Durban, prominents terratinents d'Aiamans. El batlle senyorial o reial era el que presidia els judicis i l'encarregat de dictar sentència després d'haver escoltat les parts implicades, i, probablement, el senyor. Les seves funcions eren supervisades pel governador de l'illa i els veguers forans. Per sota del batlle l'escrivà assistia als judicis i aixecava una acta detallada de les ses-

Quadre 1
Ingressos de la cavalleria de Lloseta i Aiamans per dos processos
del 1491 i el 1495

	ls	s	d	ls	%
Dret de venda		16		0,8	
Adjudicació		21	8	1,1	
Lluïsmes	18	8	4	18,4	
Censals	15	20		16,0	
Lletres, bestretes i respostes	2	18	4	2,9	62,9
Escrivà: subhasta, registres	3			3,0	4,8
Batlle: dret i treballs	2	15		2,8	4,4
Procuradors		20		1,0	1,6
Recaptador	1	10	10	1,5	2,5
Corredor		25	8	1,3	2,1
Depositari		13	14	0,7	1,1
Dipòsits	12	16	6	12,8	20,6
Total				62,3	100,0

Font: AMB, Llibre de les Cavalleries de Lloseta, núm. 273, s.f. (24-29, 44-46 foliació manual)

36. Santamaria (1984: 160-161) i Álvarez de Novoa (1971), Planas (1995).

37. Sobre el funcionament de l'estructura jurisdiccional a l'illa, vegeu els estudis de Planas (1995, 2002, 2008) i Morro (1997).

sions. A més, feia inventari dels béns, si era necessari, i s'encarregava d'escriure i enviar les cartes, així com de registrar-les. El dipositari era l'encarregat de custodiar els diners que es deixaven en dipòsit quan s'havia dictat sentència.³⁸ Els corredors eren els encarregats de portar els avisos o les citacions de les persones encausades als domicilis dels afectats, i, a més, pregonaven les subhastes públiques que es realitzaven a la cúria. Finalment, els procuradors eren probablement contractats pels acusats i els acusadors per portar els casos davant el tribunal. En aquests processos hi intervenien una sèrie d'oficials elegits pel mateix senyor.

En el quadre 1 hem sintetitzat els ingressos que proporcionava la cúria segons els comptes de dues subhastes del 1491 i el 1495. Les taxes cobrades a la cúria de Lloseta i Aiamans es distribuïen de la següent manera. El senyor del feu ingressava diners per diversos conceptes: una quantia fixa anomenada *dret de venda*; l'*adjudicació* també era una partida fixa cobrada en concepte de concedir el bé subhastat, a més dels lluïms sobre el valor del bé subhastat. El batlle de la cavalleria tenia assignats uns ingressos fixos, el salari, i uns drets sobre la subhasta de la tinença. L'escrivà havia de tenir una major dedicació i una certa qualificació; probablement per aquests trets tenia un salari elevat, ja que després del senyor era la remuneració més important. El recaptador havia de consignar els béns subhastats i fer després el seu lliurament; el seu salari consistia en una taxa de 6 diners per lliura sobre el valor de la subhasta. El dipositari o caixer, «per raó de son dipòsit», rebia també una taxa, en aquest cas variable, sobre el valor del bé. Els procuradors tenien assignats un salari de 10 sous.

El procés de subhasta s'iniciava amb la demanda que havia cursat algun individu, o el seu procurador, al batlle de la cúria sobre l'endarreriment en el pagament d'uns drets, de les pensions censals, o l'incompliment d'un contracte comercial o agrari. En aquesta demanda feien una exposició dels motius i exigien alguna mena de compensació o reparació, en general l'empenyorament i la subhasta de béns mobles o immobles per valor del deute contret pel demandat. En altres casos, l'exigència del demandant era únicament el retorn d'una suma de diners o d'un bé en litigi —per exemple bestiar que s'havia lliurat en una companyia o prestat pel tragi o el tir de llaurar. A continuació el batlle de la cúria enviava, mitjançant un dels corredors, una missiva als interessats per informar-los de la demanda i convocar-los a la cúria en una data determinada. El saig de la cúria donava publicitat del procés a les places de la vila i de les viles properes i demanava que tot aquell que tingués drets sobre aquella tinença portés la documentació a la cúria. Un cop presents els litigants a la cúria, en la vista oral, el batlle obria el procés resumint la demanda feta; tot seguit el demandant exposava els seus arguments, i després el demandat, o els seus representants, iniciaven la seva defensa. El procés exigia la presentació no tan sols de proves escrites, sinó també l'aportació de testimonis orals per ambdues bandes que eren exposats públicament a la cúria. El litigi es podia allargar utilitzant determinades estratègies legals —per exemple, el demandat podia aduir que no havia rebut la notificació escrita del batlle, o bé que estava fora de la parròquia o del reialme i, per tant, no s'havia assabentat de la demanda— o a través de la incorporació de nous litigants que compliaven el procés amb noves demandes.³⁹

38. Així, Jaume Bernardí de Togores, germà del senyor de les cavalleries, ocupà els càrrecs d'escrivà i dipositari de la cort al final del segle XV. Vegeu els folis 19, 28, 30, 32 i 35, *Llibre de la cúria de la...*

39. Per exemple la intervenció del senyor de Togores en el plet de s'Estorell, ACM-14166.

Al final del procés, vistes totes les parts, si no hi havia acord entre els demandants i el mandat, el batlle, amb tots els elements que tenia a la seva disposició, dictava sentència, que podia ser apel·lada per les parts. El preu del bé subhastat havia de cobrir, com a mínim, el valor de les càrregues (el valor de la lluïció del censals, o altres rendes de caràcter perpetu o temporal, o bé dots o llegats no satisfets situats sobre les rendes de la tinença) i deutes a curt termini (préstecs, rendes no satisfetes, endarreriments en el pagament dels drets senyorials o els arrendaments, etc.) que gravaven la tinença, i també les despeses derivades de la gestió del patrimoni durant el període que restava sota custòdia de la cúria.⁴⁰

La mateixa dinàmica de les cúries ofería un escenari en què s'obrien noves oportunitats per a l'esmerç de rendistes urbans, l'aristocràcia o altres vilatans rics. El mateix senyor estava en disposició de recuperar el domini ple sobre la terra mitjançant el dret de retracte que tenia en totes les compravendes i subhastes de terres. Però, també era una font d'informació sobre les terres en venda, el seu valor, la situació, etc. Aquesta informació fluïa arreu no solament mitjançant els corredors, sinó també a través dels notaris i procuradors que sovint intervenien en les processos com a representants dels ciutadans o altres benestants interessats en la compra de les terres. Així, no era difícil que membres de l'estament benestant urbà poguessin estar al cas de la situació financera de molts vilatans i comissionar notaris o procuradors com a intermediaris per pujar en les subhastes practicades per les diferents cúries senyorials i reials de l'illa.

La desposseïció pagesa a la contrada de s'Estorell, 1401-1496, a través de les actes de la cúria reial

La subhasta de béns i l'encarregament de censals sobre les tinences dels vilatans de Binissalem i Lloseta augmentaren en el decenni de 1390 com a conseqüència del fort augment de la fiscalitat i les multes imposades pel monarca als pagesos després de la revolta i pogrom del 1391⁴¹. La contrada de s'Estorell fou particularment colpida per aquests processos: a mitjan segle XIV podem documentar fins a set rafals independents i unes comunes al puig de la Creu, posseïts per distintes famílies pageses. El 1428 només restaven tres propietaris: els Tagamanent, Burgués-Safortesa i els Durban d'Aiamans. El 1475 els hereus de Joan Fuster posseïen totes les terres de la vall de s'Estorell i els seus vessants, una sola possessió de 520 hectàrees.⁴²

El procés de concentració es va iniciar amb els Tagamanent, membres de l'aristocràcia urbana. Entorn del 1370, Joan de Tagamanent havia adquirit part de l'Alqueria s'Estorell.⁴³ Pocs anys més tard afegí al cos de l'alqueria diverses peces de terra i molins. El 1400 comprà

40. Especialment si el procés s'allargava excessivament com a conseqüència de les condicions posades pels demandants o la manca d'un comprador disposat a pagar el preu fixat per la cort. En el cas de l'alqueria de s'Estorell, el procés de subhasta durà deu anys: s'inicià el 1428 i es clogué el 1438.

41. Capó i Villalonga (1985: 163-164).

42. ACM, 14863, f. 489-494; ACM, 14857, f. 502; 14859, f. 100.

43. La compra d'una part de l'antiga alqueria de s'Estorell es degué produir abans del 1379, quan els Tagamanent apareixen com a possibles contribuents de la vila (Rosselló Vaquer 1996: 26).

un altre rafal a Pere Garau, contigu a s'Estorell, i poc després, Joan Tagamanent, fill de l'anterior, comprà el rafal de Pere Domènech a Alaró. Sobre aquestes tinences, els Tagamanent havien comprat prèviament diversos censals.⁴⁴ El 1427 els Tagamanent havien consolidat, entorn de l'antiga alqueria anomenada s'Estorell, sota el Puig de la Creu, els rafals d'en Garau (alou de Berenguer d'Unç), el rafal dels Corbs, i un olivar ja dins el terme d'Aiamans sota alou dels Togores. Aquestes terres confrontaven amb l'alqueria i les possessions de Miquel Durban i les comunes d'Aiamans a l'est; i al nord-est amb les comunes de Biniamar i les possessions de Beniatzem i Biniarroi a la parròquia de Selva; en direcció nord-oest, la possessió de Benymaya dins el terme d'Alaró, i a l'oest amb el torrent d'Almadrà i la possessió de Pere Llorens.⁴⁵ Aquesta possessió dels Llorenç fou comprada per Ramon Safortesa el 1427. La venda fou forçada pel creditors per obligar el dit pagès a pagar els deutes acumulats sobre la tinença. La descripció d'aquest rafal i les seves afrontacions suggereixen que tenia una estructura compacta i s'estenia entre el Torrent d'Almadrà (on feia partió amb s'Estorell) i el límit de la parròquia d'Alaró (possessions de la Socorrada i Tofla), pel nord afrontava amb les possessions d'Almadrà (Alaró) i s'Estorell, i pel sud-est amb les possessions de Durban (Lloseta). L'any 1440 Ramon Burgués-Safortesa donà aquest rafal al seu nebot Francesc Burgués-Safortesa.⁴⁶ El 1428 tota la contrada de s'Estorell, més de 750 quarterades de terres de cultiu, olivars i pastures, era posseïda per tres terratinents, dos de l'estament militar —Tagamanent i Safortesa— i un del forà, la família Durban d'Aiamans.

El 1428 els ingressos de la hisenda de s'Estorell consistien en l'arrendament de la collita de l'oli, el conreu de les vinyes i sementers de cereals i altres aprofitaments silvopastorals. Les rendes d'aquestes explotacions no superaven les 200 ls anuals, insuficients per satisfer els deutes que pesaven sobre aquell patrimoni.⁴⁷ Les càrregues que gravaven les alqueries i els rafals de s'Estorell eren de tres menes. D'una banda, els deutes contrets com a conseqüència de l'endarreriment en el pagament de les pensions dels censals: Nicolau de Pax, ciutadà, reclamava 507 lliures pels endarreriments en els pagaments de censals en oli; un dels hereus reclamava 105 quarteres de forment, i diversos particulars demanaven 80 lliures per l'endarreriment en el pagament de pensions censals. En segon lloc, hi havia els deutes en concepte del pagament del dot de Maria de Tagamanent, filla del difunt i casada amb Joan Desbach (2.070 lliures), i el llegat testamentari de 104 lliures fet per Joan de Tagamanent a Antonina, casada amb Francesc d'Oms. Per últim, diversos particulars reclamaven retorn de deutes a curt termini derivats de transaccions comercials.⁴⁸ En total, el deute superava amb escreix les 700 lliures. Els creditors exigiren al governador de l'illa la subhasta dels béns i les terres de s'Estorell per tal de saldar els deutes que s'havien acumulat.

La subhasta de s'Estorell fou un procés llarg i conflictiu. En primer lloc perquè s'havia d'avaluar el valor dels béns de la hisenda per tal de fixar un preu que satisfés els creditors i al propietari; segonament s'havien de fer les pertinents crides perquè compareguessin tots

44. Capó Vilallonga (1985: 229-230).

45. Les distintes confrontacions es poden trobar a la subhasta de l'alqueria de 1428, ACM-14166: 19-23.

46. Vegeu ARM, ECR-45, f. 88, 97-97v; Capó Vilallonga (1985: 230); vegeu també l'inventari del 1475, ACM, 14863, f. 508.

47. El valor de les collites de l'oli i altres productes procedeix del preu dels arrendaments i les estimacions de l'alqueria que figuren a la mateixa subhasta ACM, 14166, f.6v-17.

48. ACM, 14166, f.21-22.

aquells que tenien drets dominicals, censos o censals que gravessin aquelles terres; també s'havien de dirimir els drets que tenien els posseïdors del domini directe sobre una part de la hisenda, i, finalment, s'havien de conciliar els interessos dels creditors. Un cop les autoritats judicials hagueren segrestat el patrimoni, calia garantir el pagament de les càrregues que el gravaven i trobar els mitjans per satisfer els deutes endarrerits. La gestió no fou senzilla. La primera opció proposada pels propietaris i pel mateix procurador per garantir els pagaments de les rendes i el dels deutes fou explotar l'alqueria i els rafals annexos directament, mitjançant un administrador i un majoral, com es feia tot sovint en altres casos semblants. Així, amb els guanys obtinguts de l'explotació de la hisenda, la venda dels excedents de les collites i els fruits dels ramats, se satisfarien deutes i rendes. Sembla que aquesta via fou ràpidament descartada. S'Estorell, segons l'inventari fet pels administradors del batlle reial, no disposava d'esclaus ni bestiar, i una part de les cases i la tafona estava malmesa. Per tant, per explotar aquella alqueria calia un important esmerç de capital. Qui estava disposat a fer aquella inversió? En aquelles circumstàncies, s'imposà l'opció menys costosa: l'arrendament dels esplets de l'oli i altres collites. L'arrendament dels esplets de l'oli els anys 1429 i 1430 reportà 120 ls brutes anuals. Aquests ingressos només permetien quitar un dels censals que gravaven l'heretat. El resultat fou un nova disputa per determinar com s'havien de distribuir aquelles rendes entre els creditors.⁴⁹

La frisor dels creditors aplanà una tercera opció: la subhasta de la hisenda de s'Estorell. Ara bé, aquí els parers també foren diversos. Per tal de garantir el retorn dels seus cabals, o com a mínim assegurar-se un valor patrimonial equivalent al deute, alguns dels creditors plantejaren una subhasta fraccionada de l'heretat. Tanmateix, aviat les dificultats i les incerteses que suposava determinar en quantes parts i com s'havien de dividir les terres, determinar el valor de cada una i adjudicar els diferents lots entre els creditors feren acte de presència. Aquestes dificultats menaren vers la darrera solució: se subhastaria tot el conjunt de béns mobles i immobles per garantir el pagament de tots els deutes.⁵⁰

La primera crida informant de la subhasta tingué lloc al setembre del 1430. Els corredors de la cúria reial a la Ciutat i els de les viles de Binissalem, Selva i Alaró, així com a la cúria de Lloseta-Aiamans, per la part que li corresponia, anunciaven amb corns i de viva veu a les places la celebració i les condicions de la primera subhasta al major postor que tindria lloc a la tardor d'aquell any. Les diverses crides despertaren escàs interès. Els pujadors no oferiren quantitats que satisfessin els creditors, i els constants conflictes entre els creditors demoraren la seva venda. Les crides se succeïren al llarg dels anys, així com les disputes entre els creditors per tal de garantir una prelación en el pagament.⁵¹ Finalment, el 1438, Joan Fuster, mercader de la ciutat, féu una oferta per l'alqueria, els rafals i les terres annexes de 738 ls. A més, havia de pagar els endarreriments de les pensions i rendes vençudes al llarg d'aquells anys.⁵² La seva capacitat financera li permetia fer en efectiu el pagament de l'alqueria i els deutes i iniciar una política de quitament de censals i drets que gravaven aquelles terres. Les elevades despeses

49. Un censal d'una pensió de 4 ls any, ACM, 14166, f. 6-12.

50. ACM, 14166, f. 2024.

51. Els plets entre els creditors ocupen gran part del procés, ACM, 14166, f. 20-99.

52. L'acta de la compra es pot trobar a ACM, 14859, f.100, i ACM, 14166, f. 104-110.

que comportà aquesta compra tampoc no li impediren en els anys posteriors eixamplar el seu patrimoni territorial en aquella contrada.⁵³

Joan Fuster era un actiu mercader que participava en diversos negocis comercials i financers, era propietari d'una nau, ja que estava involucrat en el tràfic mercantil extraregional, i comprava teles i altres béns per exportar-los als mercats de Llevant. Del seu pare havia heretat un important patrimoni agrari a les veïnes parròquies de Selva i Inca, i participava activament en el comerç exterior i en el crèdit a censal.⁵⁴ La seva riquesa s'incrementà el 1423 amb l'herència que va rebre del seu oncle Bartomeu Fuster, mercader i propietari d'alqueries i terres al terme de la Ciutat.⁵⁵ Possiblement aquesta sòlida posició financera permetria a Joan Fuster ampliar i consolidar contínuament el seu patrimoni agrari entre el 1438 i el 1475, data del seu òbit. D'una banda, comprà propietats agràries a les viles d'Inca i Selva, al Pla de Ciutat i a Bunyola. Dos anys després de l'adquisició de s'Estorell comprà a Francesc Burguès la possessió d'en Llorenç (la zona coneguda després com son Cocó i el Filicomís), que confrontava per l'oest amb les possessions dels Fuster. El 1443 adquirí a Joan Durban, posseïdor de l'alqueria d'Aiamans, i molt endeutat a l'època amb mercaders de la ciutat,⁵⁶ un rafal manyanes i garrigues a la part de s'Estorell (Rafal de son Daviu i terres de la Màniga), terres que estaven sota domini directe del monarca i del cavaller Berenguer Unís.⁵⁷ El 1446 comprà un molí d'aigua —sota alou de l'Ardiaca— que hi havia sota les cases de s'Estorell al torrent d'Almadrà.⁵⁸ Encara el 1458, el mateix Joan Fuster comprà una part de les terres de conreu que Guillem Durban tenia sota alou dels Togores: els olivars de les Corbateres i els Seixanta Quartans.⁵⁹

Amb aquestes adquisicions havia engrandit notablement el seu patrimoni i havia format un important continu territorial en domini útil que s'estenia des de la plana cap als primers vessants de la serra de Tramuntana. Al final del segle xv, s'Estorell s'havia convertit en una gran explotació de més de 500 hectàrees, potser en aquelles dates, la més important de la hisenda de Joan Fuster i la més gran i important del terme de Binissalem. Però, en el seu afany de consolidar els drets de propietat sobre tot aquell conjunt de terres, l'hereu de s'Estorell, el seu fill Joan Miquel Fuster, adquirí el 1496, a la cúria del paborde de Tarragona, tots els drets de pastura i llenya sobre les terres del Puig de la Creu. Aquests boscos formaven part de l'alqueria s'Estorell, però diversos pagesos de Biniarroi (Selva) hi havien conservat fins llavors els seus emprius (pastura, llenya, caça, etc.).⁶⁰ Al segle xvi, Feliu Pax-Fuster, descendent de Joan Miquel

53. Capó Vilallonga (1985: 223). Sobre la quitació de censals i les còpies de les dates de compres de terres i censals, vegeu l'inventari del 1475 a ACM, 14863, f. 510-540.

54. Vegeu l'inventari dels béns que rebé del seu pare Feliu Fuster el 1411, a ACM, 14750, f. 142-215.

55. Integrat per nombrosos censos i censals i un conjunt de cases i terres al terme de la Ciutat. Sobre aquests béns, vegeu el capbreu del 1423 i l'inventari del 1475 a ACM, PN, 14863, relació d'actes de compres de béns, f. 508 i següents.

56. Rosselló Vaquer (1996: 43).

57. Com hem dit abans, aquesta tinença que va vendre Durban era una gran peça de terra compacta que permetia ampliar el continu territorial de la casa Fuster (Capó Vilallonga 1985: 230-231).

58. ACM, 16915, escriptures, I.

59. Sobre aquestes compres, hom pot consultar la informació original a ECR-168, f. 254; ECR-254, f. 45 i 49. I també l'inventari de la casa Fuster del 1475, en què apareixen les cartes d'adquisició d'aquestes terres, a ACM, PN, 14863, f.481-550.

60. De fet, eren els boscos i les garrigues que compartien els diversos rafals que hi havia hagut a la zona de s'Estorell i altres que estaven dintre del terme de Selva, a la contrada coneguda com a Biniarroi, vegeu ACM, 14857, f. 502.

Quadre 2
Relació dels emfiteutes i els censos de les alqueries de Lloseta i Aiamans, 1531/32

Emfiteutes	Tinença	Diners	Blat	Oli	Gallines	Capous
		Ss	qs	qtans	n	n
Miquel, Bartomeu	Possessió	59		20	3	1
Batlle, Pere	Possessió	8				
Batlle, Pere	Cases	18				
Pregant, Nicolau	Vinya	15				
Martí, Miquel	Possessió	40			3	
Martí, Joan	Cases a Lloseta	26				
Martí, Joan	Vinya	8				
Conreador, Antoni	Cases	10			2	
Conreador, Antoni	Peça de terra	40				
Ferragut, Joan	Possessió				2	
Martí, Baltasar	Cases	40				
Togores, Pere		10				
Planes, Joan	Possessió	128				
Fuster, Pelai (noble)	Possessió	60				2
Picas, Pere	Possessió	60	1			
Picas, Pere	Cases	16			2	
Pujals, la... d'en	Possessió	8				
Prats, la ... d'en	Possessió	240				
Togores, Pere B. De	Cases	50				
Coll, Antoni	Sort de terra	24	1		2	
Martí, Leonard		24				
Martí, Baptista		8				
Noguera, Jaume		80				
Verd, ?			3			
Seguí, ?			4			

Font: ARM, PN; B-199, f. 177-193

Fuster, comprà a Lluís de Togores, senyor del feu de Lloseta i Aiamans, el domini directe sobre la peça de terra anomenada les Corbateres.⁶¹ Així, doncs, a les contrades de s'Estorell, els pagesos havien perdut les seves tinençes i també els drets comuns sobre els boscos del Puig de

61. ACM, 16915, escriptures I.

la Creu. El nou terratinent havia adquirit el domini útil sobre les terres de s'Estorell en el terme de Binissalem i Lloseta (a la cúria reial), la totalitat dels drets sobre els anteriors aprofitaments comunals al vessant del Puig de la Creu dins el terme de Selva a la cúria del paborde de Tarragona, i una part dels dominis directes sobre les terres adquirides als senyors Togores i Uniç.

La resistència pagesa a desprendre's de la terra: la cúria del feu de Lloseta i Aiamans, 1445-1532

Les actes de la cúria de Lloseta es troben repartides en diverses fonts.⁶² La documentació permet resseguir els processos de subhasta de les terres, però també entreveure algunes de les arts que els pagesos enginyaren per dilatar l'alienació de la tinença i fins i tot evitar-la. Aquest però, com hem vist, no fou el cas de Guillem Durban. Aquest vilatà posseïa el 1427 la possessió més gran del districte, Aiamans; era propietari de quatre esclaus i batlle de les cavalleries de Lloseta i Aiamans. Però, com hem mostrar a l'apartat anterior, des del decenni de 1430 travessava dificultats econòmiques i fou forçat a vendre diverses peces de terra a Joan Fuster. Aquelles alienacions no havien resolt, però, les seves dificultats financeres. El 1451 establí una tinença anomenada les Basses, situada a la contrada de s'Estorell, a Martí Planes, pagès d'Aiamans. El 1460 Aina Durban, casada amb Pere Comes de Manacor, filla i hereva de Guillem Durban, vengué a Rafel Prats les terres que tenien al lloc d'Aiamans, que conformaven un conjunt de sorts separades entre si.⁶³ Rafel Prats adquirí el mateix any una altra possessió a la contrada d'Aiamans a Antoni Fornis.⁶⁴ Tanmateix, aquesta tinença fou venuda per la casa Prats a Joanot Llaneres, ciutadà, i el 1530 fou adquirida per el noble Pelai Fuster, germà de Joan Miquel Fuster de s'Estorell.⁶⁵ Aquest declivi dels Durban, com a exponent de l'estament rural benestant, posseïdors d'extenses tinences compactes (alqueries), i l'entrada de nous terratinents de la ciutat, contrasta amb la capacitat de mantenir-se en la possessió de la terra que mostraren els pagesos de les planes, amb tinences de menor extensió i formades per feixes esparses.

El 2 de juny de 1445 el batlle de la cavalleria de Lloseta i Aiamans, encara llavors Guillem Durban, anuncia a la cúria la subhasta de la «possessió» de Guillem Martí del lloc de Lloseta a petició dels creditors, encapçalats pel ciutadà Felip Pere, amb el qual la tinença havia contret un elevat deute com a conseqüència de l'endarreriment en el pagament d'un censal d'oli.⁶⁶ L'alqueria estava integrada per unes cases i el clos de l'era, situades entre la reserva dels Togores i el torrent, i una sèrie de camps separats que limitaven amb terres d'altres tinents, i estanven situats devora el puig de Lloseta i entre diversos camins públics. Després de diversos

62. Ens referim al llibre ja citats de la cúria de la cavalleria de Lloseta, AMB, núm. 273, i la còpia notarial encara que incompleta de les actes de la cavalleria dels anys 1440 a 1460 (ARM, PN, V-55) al lligall de protocols del notari Joan Porquer (ARM, PN, P-411) i a les actes de subhasta contingudes a escrivania reial: ARM, ECR-45. La major part d'aquesta documentació fou estudiada i publicada per Capó Villalonga (1985: 221-236).

63. Capó Villalonga (1985: 233).

64. Capó Villalonga (1985: 232-233).

65. ACM, 14857, 545-547.

66. ARM, ECR-45, f. 207.

anuncis, sabem que la tinença fou adquirida per Lluç Empúries de Binissalem pel preu de 151 lliures. Aquest l'havia comprada en nom de Guillem Martí, fill de Miquel, posseïdor de les terres. Per tant, les terres foren adquirides pel fill de l'antic posseïdor, mitjançant la intermediació d'una tercera persona; així, la tinença restà en mans de la mateixa família.⁶⁷ Com veurem, aquest no fou un cas excepcional.

El 1466 Guillem Martí ven una peça de terra amb arbres a Miquel Morro, ciutadà, per satisfer un deute en el pagament de censals. Aquesta peça de terra tenia una part sota domini directe del rei i una altra sota domini dels Togores. Miquel Morro la vengué uns quants mesos després a Antoni Coll, habitant de Lloseta.⁶⁸ El 1478 el mateix Guillem Martí venia una altra peça de terra a Joan Martí.⁶⁹ Miquel Martí, fill de l'anterior, el 1489 havia heretat una sort de terra anomenada la Coma d'en Terrassa al feu de Lloseta. Aquesta peça de terra estava gravada per un cens de 3 lliures, 10 sous a l'Amoïna de la Seu, 4 lliures i 10 sous censals al mercader Joan Vidal, i finalment un cens de 10 sous a Martí Terrassa. L'escrivà de la cavalleria recollia a les actes que la:

dita possessió de Miquel [és] més dapnosa que profitosa, per lo massa cens que fer és tinguda, per so restituëis e torna aquelles a la cort axí com aquell que ell ha trobada retuda a la cort de les dites cavalleries per so restimeix a la dita cort aquella protestant.⁷⁰

Malgrat les vendes d'algunes de sorts de terra, les dificultats financeres i veure's forçats a retre part de les terres al tribunal senyorial, segons el capbreu del 1532 la família Martí hauria aconseguit recuperar les terres retudes i conservar la major part de la seva tinença.⁷¹

El 1489 començà un llarg procés de subhasta per deutes de la «possessió» dels germans Miquel. Aquesta tinença estava integrada per un conjunt de sorts i camps que no formaven una explotació compacta, sinó que s'estenien de manera discontinua des del camí reial que anava a Lloseta, al Puig de Lloseta i a Inca. Aquestes sorts tenien servituds de pas o camins que les travessaven, i en una de les sorts les oliveres que hi havia plantades eren d'un altre pagès.⁷² La subhasta d'aquesta tinença fou requerida per Jaume Bestard davant la cúria de Lloseta i Aiamans per endarreriments en el pagament d'un deute. La tinença estava gravada per diversos censals: 6 lliures, 20 quarteres d'oli, 57 sous i 6 diners. Aquesta demanda fou acceptada per la cúria. Ara bé, un cop es va fer públic el procés, aparegueren altres individus interessats també en l'adquisició d'aquelles terres. Així, el jutge de les cavalleries de Lloseta i Aiamans de la ciutat, el noble i doctor en lleis Guillem de Puigdorfla, envià una lletra al batlle de les cavalleries en la qual exposava que Jaume Fiol, ferrer de la ciutat, assabentat de la subhasta de la tinença:

Opposantse an le dita substació per quant pretenian ells ésser priors o possiors an la dita alchari, e bens dels demunt dits per reo de les adots de lurs mullers segons largament es prevarat e dit en la dita suplicació, an le

67. ARM, ECR-45, f. 209-209v.

68. ARM, PN, V-55, f. 13v-17.

69. Capó Vilallonga (1985: 234).

70. *Llibre de la cúria de la...*, f. 3.

71. ARM, PN; B-199, f. 177-193.

72. *Llibre de la cúria de la...*, f. 1-4. ARM, PN, P-411, f.94-96.

quall nos reffarim sobre la qual suplicació o ppositio es stat per vos dit batlle manat an el dit Bastard que aseguras les adots demunt dits lo quall Bastard fins assi no ha assegurats les dites dots

... no obstant lo manament per vos manat fer di Bastard sa subastar e ancantar la dita possessió, le quall cosa nos pot fer fins no quant sie conegut per nos qui sera primer o possior an le dita possessió.

El jutge de les cavalleries demanava al batlle que abans de fer la subhasta determinés qui tenia la prioritat en el cobrament dels deutes contrets pels germans Miquel: els seus parents que demanaven recuperar els dots de les dones dels germans Miquel o bé el creditor Jaume Bestard.⁷³ Aquestes qüestions dilataven els processos i en cap de les subhastes realitzades entre el 1489 i el 1491 no s'aconseguí un preu satisfactori, segons el criteri del batlle i senyor del feu. Jaume Bestard interposà un plet contra el senyor de la cavalleria per tal de forçar l'execució de la venda de la tinença. En una nova pica feta l'agost del 1491, el preu màxim ofert, una altra vegada per Jaume Bastard, havia estat de 35 lliures, i el batlle de la cavalleria considerà que «e per més a valer fonch perrogada la execució a divenras prosim». Per tant, la fatiga no li fou concedida. Jaume Bestard exigí que si els hereus de la tinença, un del germans i la vídua de l'altre germà no podien posar-hi els diners, la subhasta s'havia de fer «com altres ancants sia fet traye que se ha de liurar al mes donant». Per això, en una nova subhasta celebrada en aquelles dates, Jaume Bestard, novament com a únic postor, pujà el preu a 46 lliures i exigí que la tinença li fos retuda. A més, aconseguí que el lloctinent general de l'illa, el 15 de setembre de 1491, trametés una carta al senyor de les cavalleries de Lloseta cominant-lo a fer efectiva l'execució i venda d'aquells béns al millor postor.⁷⁴ Però el senyor del feu determinà:

E apres a XXIII de setembre anny desus dit, instant lo dit Mossen Johanot de Togores, jatsia lo lliurament sia fet a n'en Jacme Bestard, çabater, fonch obtesa le fatiga per lo dit Barthomeu Miquell, del Magnifich mossen Johanot de Togores, alouer e censaller de la dita possessió, per que fonch girat lo lliurament del dit Barthomeu Miquell de la dita possessió, al preu de les dites XXXV lliures an le forma e manera dessus dita segons an lo lliurament sots XVI del present mes contingut.

Així, doncs, malgrat que el licitador que oferí el preu més elevat per aquella tinença fos Jaume Bestard, el senyor concedí la fatiga als anteriors posseïdors de la tinença, els germans Miquel. Per la seva banda, Jaume Bestard podria recuperar els crèdits que tenia sobre aquella heretat. El senyor de les cavalleries confessà tenir en dipòsit les 45 lliures:

qui es lo preu de la possessio comprade per lo dit Barthomeu Miquell, les quals a mans sues rabé d'en Jacme Bastard, alies çabater, de dies propers sien deposant le dita quantitat an nom e veu del dit Barthomeu Miquell, qui ha obtessa le fatiga del dit mossen Johanot de Togores.⁷⁵

Immediatament el batlle assignà les quantitats que corresponien a les despeses legals, donà els diners que corresponien al senyor del feu pels drets de justícia i en concepte dels

73. *Llibre de la cúria de la...*, f. 12.

74. *Llibre de la cúria de la...*, f. 18-20 i 21-23.

75. *Llibre de la cúria de la...*, f. 21-23.

endarreriments en el pagament de censos per part dels tinents, i pagà el deute que aquells tenien contret amb Jaume Bestard.⁷⁶

La dinàmica d'aquest procés planteja alguns interrogants. En primer lloc, la interposició dels recurs dels sogres dels germans Miquel tenia com a objectiu demorar la causa? Perquè, després de la primera lletra, no tornen a aparèixer en el procés, sembla que no els movia cap interès econòmic. Era una estratègia dilatòria? Pretenien donar temps al seu gendre, Bartomeu Miquel, perquè aplegués els diners necessaris per mantenir la possessió de la tinença? D'altra banda, el senyor del feu mostrà una escassa predisposició a concedir la fadiga a Jaume Bestard, tot i la insistència d'aquest perquè fos executada la sentència. Quins eren el motius pels quals el senyor no volia que aquella tinença passés a mans d'aquell veí de Binissalem? Les suspicàcies del senyor podien venir pel següent cantó: el demandant, J. Bestard, no solament era un ric ciutadà, sinó que també posseïa una cavalleria a la mateixa parròquia de Binissalem.⁷⁷ Un emfiteuta d'aquesta mena podia resultar força inconvenient per a la casa Togores.

El 1491 fou Pere Batlle, posseïdor de terres a l'est de la vila de Lloseta al costat del domini reial d'Alcudieta (Son Beltran), el que subhastà a la cúria reial i de Lloseta una vinya i un camp, adquirits per Miquel Coll; aquesta peça de terra limitava amb la comprada per Antoni Coll (el seu pare?) a Guillem Martí el 1466, i que ara posseïa el dit Miquel.⁷⁸ El mateix any de 1491 fou subhastada una peça de terra de 6 quarterades al Pla de Lloseta adquirida per Antoni Simó de Binissalem.⁷⁹

Pocs anys després, el 1495, el procurador de l'honorable Ramon Gual, ciutadà de Mallorca, reclamà davant la cúria de Lloseta 20 lliures i 16 sous que li devia Guillem Planes, que havia mort temps enrere. El batlle de la cúria informà que «no tanir ni sabre bens de le dita heretat, sino les possessions ronagues sens mobles, e no volent assignar le dite possessió», i, per això decidí, en el termini de vint dies, subhastar aquesta tinença. Aquesta heretat estava integrada per un conjunt de quatre sorts de terra i dues vinyes. Les sorts estaven situades en el camí que anava a la possessió de s'Estorell, però, tot i que algunes limitaven amb el torrent, cap d'elles no limitava entre si; només les dues vinyes, una d'una quarterada i l'altra de mitja, confrontaven entre elles, però estaven allunyades de la resta de sorts de terra que integraven la tinença. Les sorts estaven plantades d'oliveres, i una altra, d'entorn d'un quartó d'extensió «qui temps passat fou un ort».⁸⁰ El procés de subhasta també fou llarg i patí nombrosos endarreriments. D'un costat, perquè a les diferents subhastes que es realitzaren entre el març i el novembre del 1495 només hi acudí un sol comprador, Jaume Julià, curador dels béns de Guillem Planes, difunt. Aquest individu, que vivia a la ciutat, fou instat perquè es presentés i respongués dels béns que tenia sota custòdia. En diverses ocasions no el trobaren al seu domicili de la ciutat. El primer encant dels béns fou l'octubre del 1495 i la xifra de partida, 5 lliures, no va ser objecte de cap puja. Novament es cridà el curador dels béns de Guillem Planes a Lloseta, Miquel Martí, i se l'advertí que si no acudia a la cúria la tinença seria subhastada i donada a qui oferís un preu més elevat. A la subhasta del divendres 9 d'octubre no acudiren pujadors i fou ajorna-

76. *Llibre de la cúria...*, f. 24-32.

77. Rosselló Vaquer (1996: 33).

78. Capó Vilallonga (1985: 234).

79. ARM, PN, P-411, f. 72v-73.

80. *Llibre de la cavalleria...*, f. 39-40.

da.⁸¹ Al llarg dels mesos següents es tramitaren diverses lletres a l'altre curador de la tinença, Jaume Julià. Aquests el cominaven a acudir a les sessions de la subhasta que se celebrarien l'agost del 1496. El 31 d'agost d'aquell any el batlle de Mallorca advertia al curador de Guillem Planes que:

a instancia del honrat mossen Ramon Gual, mane a nen Jacme Julia que per dema sie e comparague en la cavalleria de Lozeta per a veure liurar la dite posesió, e sots las cominacions en dita letra contenguda.⁸²

Malgrat aquesta i anteriors lletres comminatòries, sembla que ni Jaume Julià ni Miquel Martí assistiren a la subhasta. Finalment, al novembre del 1496, el senyor Jaume Bernardí de Togores «dona la fadiga a nen Jacme Julia qui dix que per bona amor volia dita possessió del dit Planes fos consarvade». El procés s'havia allargat dos anys i, malgrat les diverses subhastes realitzades, no hi hagué puges en l'acte de la subhasta. Ni el creditor, ni el senyor, ni altres individus no s'interessaren per l'adquisició d'aquesta tinença. Els curadors citats, parents o coneguts de la família posaren en pràctica totes les arts possibles per dilatar el procés i finalment un d'ells l'adquirí per conservar-la per als hereus de Guillem Planes.

Les subhastes de la cúria de Lloseta i Aiamans posen en relleu les dificultats econòmiques que travessaven moltes tinences pageses, però també un altre factor menys conegut: la resistència dels vilatans a desprendre's de la terra. Les argücies legals, les solidaritats entre familiars i vilatans que s'endevenen rere alguns d'aquests processos, tenien com a propòsit dilatar la seva resolució fins a trobar els mitjans materials suficients per tal de retenir la terra. De fet, en la majoria de les subhastes del feu de Lloseta que tenim documentades entre el 1440 i el 1490, la major part de les tinences foren adquirides pels mateixos posseïdors o els seus familiars, o altres pagesos de la contrada. Només en tres ocasions la tinença pagesa fou adquirida per rendistes o patricis de la Ciutat. Les compres fetes per Joan Fuster de les terres del Durban que confrontaven amb s'Estorell. Les de Rafel Prats, que el 1460 adquirí la possessió d'Aiamans (exceptuant les terres comprades per Joan Fuster), eixamplant el seu patrimoni amb la compra el 1491 a la cúria de la cavalleria de la possessió a Pere Martí.⁸³ Les possessions d'Aiamans i les terres de la casa Prats foren finalment adquirides el 1530 per Pelai Fuster, membre de l'aristocràcia urbana.⁸⁴ La tercera compra fou el conjunt de terres comprades per Bernardí de Togores al final del segle xv, germà del senyor del feu.⁸⁵

El quadre 2 mostra l'estructura de la propietat útil i directa en els dominis de Lloseta-Aiamans segons el capbreu del 1532. Al costat de la reserva senyorial, trobem la possessió Aiamans, posseïda per Pelai Fuster (després coneguda com son Pelai), i la resta de tinences posseïdes pels pagesos de la contrada. D'una banda, hi havia set tinences anomenades possessions d'entre 15 i 40 quarterades; tanmateix, excepte la possessió de Pere Batlle, que conformava un territori compacte, aquestes possessions estaven integrades per un conjunt de parcel·les diverses, on es barrejaven els conreus cerealistes, la vinya, l'olivar i el garrofer o els

81. *Llibre de la cavalleria...*, f. 39-40 i 52.

82. *Llibre de la cavalleria...*, f. 54-55.

83. Capó Villalonga (1985: 234-35).

84. Aquesta branca dels Fuster eren els anomenats Fuster del Mercat, ACM, 14857, f. 545-547.

85. Capó Villalonga (1985: 321-322, 323) i l'inventari del 1565 a ARM, PN, B-281.

ametllers; d'altra banda, hi havia catorze famílies pageses que posseïen peces de terra, cases i vinyes separades les unes d'altres; en molts casos, les cases on habitaven els pagesos estaven en la vila o en una parcel·la aïllada, de fet, allunyada de la resta de peces de terra.⁸⁶ Així, als dominis de Lloseta i Aiamans, i també a Alcudieta, els pagesos aconseguiren amb èxit mantenir els seus drets sobre el domini útil de la terra i tampoc no s'havien discutit els drets dels pagesos a l'accés als comunals de la contrada. Aquest paisatge contrasta vivament amb el descrit per a la contrada de s'Estorell, on tota la zona s'havia convertit en una única gran explotació. Els pagesos posseïdors de tinences integrades per una munió de peces discontinües del domini senyorial havien mostrat una major capacitat de resistència que els pagesos amb tinences mitjanes i compactes de la zona de s'Estorell. Podem trobar alguna explicació a aquesta desigual geografia i intensitat en el procés de desposseïció pagesa?

Conflictes entre els nous «drets de propietat» i l'agricultura pagesa: les declaracions vilatanes als plets de 1477 i 1511

La llarga guerra civil (1450-53) tingué diversos detonants —fiscals, financers, jurisdiccionals, polítics, etc.—, però, com han posat en relleu estudis recents, el conflicte de fons era la defensa dels pagesos dels seus drets sobre la terra i d'una fiscalitat més justa.⁸⁷ Després de la derrota i una dura repressió dels cabdills del moviment pagès (1454-57), la resistència continuà individualment i localment a les cúries senyorials, com hem vist, i també col·lectivament a través de la interposició davant de les autoritats del reialme i el monarca de llargs plets (1477 i 1511) contra els *privilegis dels ciutadans*.⁸⁸ El promotor d'aquells processos fou el Sindicat Forà, l'associació dels representants de totes les viles foranes i dels diferents braços que integrava la pagesia. A través de diversos memorials de greuges, exposava les seves queixes i reclamacions, suportades en una sòlida argumentació jurídica i històrica, acompanyades d'una voluminosa informació sustentada en les respostes de nombrosos testimonis a un llarg interrogatori.⁸⁹ Les preguntes i respostes d'aquells interrogatoris tenien com a objectiu demostrar que, després de la Revolta Forana, s'havia produït un intens procés de *transferències de terres de mans dels pagesos a mans de ciutadans*, entesos com a tals els membres dels estaments benestants

86. Capó Villalonga (1985: 323-326).

87. Vegeu la revisió d'aquesta etapa feta per Morro (1997).

88. Precisament sobre aquesta documentació judicial —els processos dels anys 1466, 1477 i 1511—, José María Quadrado i Álvaro Santamaría construïren les interpretacions del conflicte i de la naturalesa de les noves relacions socials imposades a l'illa després del 1500. Les fonts més escoltades per aquests autors foren les declaracions dels testimonis, amb una predilecció per les versions nobiliàries, i el memorial sentència del procés del 1511. Aquesta documentació, emperò, expressava una determinada interpretació de la crisi. La que ens han transmès José María Quadrado i Álvaro Santamaría era la que van realitzar els coetanis, els membres de la noblesa i el patriciat urbà. Els autors dels al·legats o els testimonis de l'època no cercaven realitzar un modelic exercici d'història acadèmica, sinó, com es desprèn de les declaracions, argumentar i justificar els seus respectius interessos de classe. La part forana, que interposà el plet davant el governador exigia una política fiscal més equitativa i que no impliqués l'ensorrament de les comunitats vilatanes. La classe senyorial i els grups benestants demanaven el manteniment de l'*statu quo* fiscal i dels seus privilegis. Vegeu els estudis de J. M. Quadrado (1874, 1894 [1986]) i A. Santamaría (1970, 1981).

89. La documentació del procés del 1511 fou recopilada, ordenada i emprada per Quadrado (1984[1894]) en la seva obra. Aquesta documentació ocupa diversos volums on es recopila informació del procés, ARM, AH-4157, 4120 (memorial de greuges del 1506), 4121, 4123.

—cavallers, mercaders, ciutadans, etc.— que generalment residien a la ciutat. Els memorials volien mostrar el caràcter forçat del procés i les conseqüències socials i fiscals que aquest havia tingut sobre l'economia rural. Aquestes declaracions foren contestades per les autoritats amb un segon interrogatori, en què eren els membres dels estaments benestants de la ciutat —cavallers, ciutadans i mercaders— els que intentaven refutar les exposicions de motius fetes pels testimonis de la part forana. D'entre aquesta enorme massa documental, tractarem les declaracions dels pagesos de Binissalem i Lloseta, Selva i Alaró, que ens proporcionaran algunes claus per entendre aquells processos.⁹⁰

En la causa general, el síndic havia argumentat, pel que fa als processos d'adquisició de les tinences pageses per l'aristocràcia, en tres direccions. En la primera tractava d'argumentar que no es tractava d'una apropiació, sinó d'una recuperació de terres antigament posseïdes pels nobles:

...e si per alguns homens de la Ciutat son comprades algunes possessions o alqueries de homens de la dita part forana nos segueix per so la disminutio pretesa com semblantment los dits pagesos han altres possessions noves adquirides / e encara cavalleries qui de homens de Ciutat esser solien / e en loch de les venudes han succehit los preus / los quals han ... en de altres alcheries conreus o arbitres en recuperatio de bens e patrimonis passats en altres mans constitucions e liberacions de dots quitacions de censals e de altres obligacions e carrechs als quals eren tenguts obligats e aquells stants tents les possessions o lacharies venudes no tenien mes ne huy son vist a mentstenir del que tenien e los homens de Ciutat axi poch han augmentat per dites alcheries puys aquelles han be pagades / maxime que primer e sempre se pot dir aquelles esser stades de homens de Ciutat qui a homens de la part forana les han stablides / e en aquelles han pres/ e prenen llurs censals ab los quls son stades per los dits pagesos adquirides e aquesta cosa per esser tant manifesta afretura menys deprova com sia vista clarament e per los aolus e per los censals qui huy se fan per los establiments fets als dits homens de la part forana...

I aquesta recuperació senyorial del domini útil, continuava argumentant el síndic, havia estat beneficiosa per als pagesos. Per dos motius: d'un costat,

E los dits homens de la present Ciutat ha e prenen e sobre aquelles / e per so no poder esser causada disminutio alguna de la dita part forana / maxime que jatsie algunes alcheries sien de ciutadans no son aquells qui conren mes pagesos maiorals missatges / e jornalers de que tenen les alcheries plenes/ los quals en aquelles viuen e guanyen llur vida.

Així, els pagesos, tot i perdre les terres, havien estat compensats amb una abundant demanda de treball, que endemés proporcionava uns ingressos molt remuneradors:

per lo gran manchament de catius e libertins qui dit conreu ab for raonable fer solien e per les grans pecunies com los dits pagesos sen aporten de la present ciutat. Ignora algu quan ans les morts per los catius e libertins

90. Per al nostre estudi hem emprat les respostes dels representants de les viles de Binissalem, Lloseta, Alaró i Selva recollides a als volums ARM, AH-4121, AH-4123. Capó Villalonga (1985: 247-258, 340-351) resumeix la participació dels pagesos de Lloseta en els processos judicials contra la ciutat i en les guerres civils dels anys 1450 i 1520.

qui en la present Ciutat eren los homens conradors qui en aquella havien conreaven ab despeses rasonables e venien lo vi e altres coses a bons fors e huy venen lo vi a setze o dihuyt diners lo quarter qui es minima cosa e menys cabal e encara vendre no poden per haver en aquesta ciutat manchament de persones les quals aquells per llur viure despenien e com los pagesos jornalers los quals venen de les viles plenes e copioses de pobles prenen en la plassa de la present Ciutat jornals o per aquells fors desinmoderats... tal es la reparticio com la present ciutat ha de la part forana com de aquella los pagesos venen e apres han guanyat desinmoderadament portensen les pecunis e los conradors no poden cobrar lo cabal com han posat en despeses.

La conclusió del memorial no podia ser més favorable a la classe senyorial. Els testimonis dels pagesos no valoraven de la mateixa manera les conseqüències en la possessió de la terra. De fet, els testimonis vilatans eren més ponderats que els expressats pels senyors i el mateix síndic.⁹¹ Els vilatans admetien que la major part de les transaccions tenien una naturalesa mercantil. Així, Arnau Fiol declarava que les compres de terres pels *ciudadans* foren un acte mercantil:

dix saber que les dites possessions que ell dit testimoni ha dites se son transferides totes per via de compra que los dessus dits han feta dels senyors de qui eren a la preu de comptants ço es lo que posseheix en Thomas Metge compra no sap per quant preu; Mn. Falco ha comprat per DCC & XII que hi ha un tros d'Incha; Narnau Carbonell ha comprat per CCCL Lls o circa segons ha entes a dir ell dit testimoni...⁹²

Ara bé, la «compra en diners comptants», com el mateix testimoni matisava en una resposta posterior, no sempre era una estricta transacció mercantil: «Ha hoyt dir anen Terrassa que lo dit Christofol Mir havia haguda la dita possessio de ell sens titol ningu ni sens credit e aquell per esser pobre no i ha pogut deffensar empero ques te per dit encara de deffensarlo e si ell tenia bens no hauria gens de ansia de cobrarla».⁹³ I, com assenyalava en el seu testimoni Andreu Bestard:

la possessio que lo dit Carbonell ha comprada de dit Antoni Bestard e lo dit Cristofol Mir ha feta vendra la que te per la cort per un redit que tenia sobre en Lluís Terrassa per emprio del preu de hun quatiu que lo pare del dit Xtofol Mir havia venut al dit Terrassa; e asso sap per quant ho ha vist de les altres coses ja ha dit dessus largaent.⁹⁴

Per tant, hi ha evidències que en molts casos les vendes de terres foren forçades pels benestants aprofitant la difícil situació financera dels tinents, i, com afegia un pagès que hi participà com a testimoni, la terra no l'havien venuda per la seva voluntat sinó per les pressions que havien exercit els aristòcrates en els tribunals i possiblement també fora d'ells.⁹⁵

91. Segons el memorial de conclusions elaborat pel síndic Antoni Massanet, no es tractava d'una «apropiació de terres» en les conclusions del procés, vegeu ARM, AH, 4120.

92. ARM, AH-4212, f. 384-384v.

93. ARM, AH-4212, f. 384v.

94. ARM, AH-4212, f. 389v.

95. Les evidències al respecte són nombroses. Vegeu els estudis de Jover (1996), Mas (2000, 2003, 2009), Morro (1995, 1997) i Jover i Pons (2012: 47-56). Com admetia el mateix José M. Quadrado traduint les declaracions d'un dels pagesos feta en aquell procés: «ningún

El segon punt de discòrdia era sobre les conseqüències fiscals de la desposseïció pagesa. La càrrega fiscal de la part forana es distribuïa per quotes entre les viles en funció de la població i la riquesa, però només contribuïen fiscalment aquells que tenien la residència fixada a la vila. Així, el sistema impositiu penalitzava les viles on la propietat dels *ciutadans* havia augmentat. Perquè els residents a la ciutat (aristocràcia, ciutadans, notaris, mercaders) que compraven terres en el terme d'una vila o els vilatans que fixaven la seva residència a Ciutat⁹⁶ contribuïen al seu lloc de residència, la ciutat, per la riquesa que tenien en el conjunt de l'illa. Això significava que, mentre la riquesa en mans dels vilatans disminuïa, la quota fiscal que tenien atribuïda pels pactes del 1315 es mantenia.⁹⁷ Així, la disminució de la riquesa vilatana suposava un increment de la càrrega fiscal que havien d'assumir els pagesos. Aquesta és la raó de la centralitat que tingué la fiscalitat en els grans processos del 1477 i el 1511.⁹⁸

Els testimonis declaraven les seves esperances de guanyar el plet per canviar el sistema fiscal. Com deia un dels testimonis, «dix que sen ell dit testimoni que si la part forana quanyava [el procés judicial] pagarien manco del que paguem vuy en los carrechs per quen remet a la justícia de les altres coses...».⁹⁹ La declaració més insistent dels testimonis vilatans era que els canvis en la propietat de terres suposaven una minva en la riquesa de la vila i un increment de la càrrega fiscal dels veïns. Arnau Fiol, de la vila de Binissalem, declara que «des de fa tres o quatre anys que lo dit Antoni Dureta posseeix les dues sorts de terres les quals ell testimoni ha vistes posseir anen Thoni e Julia Ferrres de Incha e ell dit testimoni ha exigit de aquells lo que pagaven a la dita vila per les dites sorts».¹⁰⁰ La vila de Binissalem també havia exigit a mossèn Morey que pagués els impostos que li corresponien per una peça de terra comprada a un pagès de la vila.¹⁰¹

Tanmateix, els pagesos intuïen clarament que els canvis en els drets de propietat sobre la terra i l'acumulació patrimonial pels nous terratinents ciutadans tenien altres implicacions en les modalitats de gestió i explotació de la terra. Els terratinents imposaren a les noves tinences ampliades un règim d'explotació extensiu, en què els aprofitaments agropecuaris eren dominants. D'una banda, els testimonis de la vila de Binissalem assenyalaren que les noves condicions de gestió i explotació del treball no milloraven les condicions de vida pagesa: «ha vist molts pagesos qui han preses dites possessions axi amitges com altre manera, e tots a la dar-

forense vendía por su voluntad o por especulación sus tierras, sino por deudas y por embargo de los tribunales». [...] «En cuanto a las deudas de forense a forense, la común desgracia les dictaba cierto favor y reciproca consideración: y así, un acreedor forense instado por otro ciudadano que reclamara su crédito sobre un compadre suyo cuyos bienes se habían vendido, le respondió generosa y fieramente «esto quisierais para mutuamente destruímos» (Quadrado 1986 [1894]: 42-43).

96. Aquest fou també el cas d'alguns pagesos de Binissalem, com expressa el testimoni «ell ha vist com lo dit Moragues stava en la dita vila ab son sogra en Miquel Moya, taxaven les dites terres e pagaven per apres com lo dit Moragues sen es vengut en ciutat e se es despartit del dit son sogre no ha volgut pagar per dites terres e bens cosa ninguna», a ARM, AH-4212, f. 384.

97. La càrrega fiscal per finançar les despeses comunes del Regne havia de distribuir-se en un terç la part forana i dos terços la Ciutat i terme. Aquesta distribució s'havia fet tenint prenent com a punt de referència la distribució de la població i la riquesa el 1315. Vegeu, Morro (1997), Cateura (1999, 2003) i Mayol (2001, 2009).

98. Malgrat que la sentència reial del 1512 ordenava la confecció d'un cadastre general i un sistema impositiu directe, en funció de la riquesa posseïda, la dita sentència no fou aplicada per les autoritats. Aquest fou un dels motius de l'airecament agermanat del 1520 a la ruralia, vegeu Duran (1982).

99. ARM, AH-4212, f. 390v.

100. ARM, AH-4212, f. 383v-384.

101. ARM, AH-4212, f. 384.

raera sen son anats destruyts que noy han pogut viure, levada la dita possessio del Storell qui per sunatenga se conre ço es ab catius e ab maiorals».¹⁰²

Un altre testimoni afegia «hi ha molts ciutadans qui tenen majorals, missatges e catius ab los quals fan lo conreu de les lurs possessions pero veu ell dit testimoni com los pagesos [no] tinguen major oportunitat de gonyar e viure logats que si tenian les dites possessions per alls mateix». ¹⁰³ Per tant, els testimonis no consideraven, com sí ho feien les autoritats i la nova aristocràcia terratinent, que aquell canvi en els drets de propietat i la nova posició dels pagesos com a arrendataris i assalariats fos necessàriament una millora o guany respecte del passat. Però, a més, en totes les seves declaracions manifestaren que la majoria dels nous propietaris no havien introduït millores substantives. Els testimonis de Binissalem declaraven al respecte:¹⁰⁴

que totes les possessions que dessus ha dites ha vistes millor conrades que no son vuy com son de ciutadans levada la Storell qui tottemps ho ha vist molt ben conrat e la den Arnau Carbonell not. Qui tot temps la ha ben conrada...

dites possessions que dit ha pus tost son estades pijorades desque son de ciutadans que no millorades levat la dit Mossen Fuster del Storell qui ha feta molta paret en dita possessio e narnau Carbonell qui en la sua ha mudades circa de cent passes de paret...

Els vilatans expressaren amb convicció que la majoria d'aquelles tinences en mans dels nous terratinents de la ciutat eren menys productives que si haguessin continuat essent cultivades per les anteriors famílies pageses.

Les declaracions dels pagesos de Binissalem en els processos del 1477 al 1511 permeten distingir diferents graus de conflicte entorn de la possessió i l'explotació de la terra. D'una banda, aquells que tenien a veure amb els drets de propietat emfiteútics sobre la terra.¹⁰⁵ El territori de l'illa després de la conquesta fou repartit entre els magnats feudals (entre els quals hi havia el monarca, el paborde de Tarragona o el bisbe de Girona, etc.) que detenien el domini directe i jurisdiccional. Aquests infeudaren senyories (poseïdors de cavalleries, com ara els Togores) i dominis directes, alous, a la petita noblesa. Molts dels senyors feudals preservaren una part dels seus dominis per a l'explotació directa, com a seves reserves, com feren els Togores o els Torrella. Monarca, barons, senyors feudals i poseïdors d'alous establiren la major part de les seves terres en domini útil a un estrat d'emfiteutes que controlaren els pro-

102. ARM, AH- 4121, f. 385.

103. Antoni Horrach a ARM, AH- 4121, f. 289v.

104. ARM, AH- 4121, f. 289-291.

105. Aquí els drets de propietat s'entenen des d'una perspectiva històrica i no funcional. És a dir, com el conjunt de drets jurídics i consuetudinaris que els diferents agents reclamaven sobre la possessió de la terra i els seus fruits (Congost 2007). Alguns d'aquests drets estaven ben regulats a través de l'emfiteusi, d'altres tenien un fonament menys clar, fonamentalment les terres comunals que hi havia dintre dels dominis feudals i que compartien diversos emfiteutes. Si bé el domini directe era del senyor, la possessió i els usos no eren de la universitat sinó dels emfiteutes que compartien els drets sobre aquelles terres. Per tant, els processos d'apropiació o privatització eren resultat dels arranjaments entre els emfiteutes i havien de ser sancionats en la cúria del senyor. Hom pot trobar alguns d'aquests exemples als dominis del paborde de Tarragona (Albertí i Rosselló 2003), als dominis del comte d'Empúries (Barceló 1997), o en una detallada descripció d'aquests emfiteutes a la Baronia de Banyabufar, conservada als protocols notariais (Rosselló i Albertí 1995: 77-78). Aquests comunals no s'han de confondre amb aquells altres creats pel monarca en les ordinations del 1300 (Mas 2000b: 225-228; 2000c: 229-263).

cessos sota establiments posteriors. La colonització agrària que s'allargà fins abans de la pesta negra havia creat paisatges agraris molt diversos. L'esmicolament de les tinençes al Raiguer contrastava amb els fracassos en el poblament a l'est de l'illa (Soto 1991, 1999, 2004; Jover i Soto 2002). Posteriorment a la crisi demogràfica de mitjan segle XIV, s'havia format un ampli estrat de pagesos intermedis (com les famílies Llorenç, Garau i altres posseïdors dels rafals de la contrada de s'Estorell) i una elit de terratinents rurals que havien aplegat nombroses tinençes pageses (com els Durban d'Aiamans). Fou sobre aquesta segona ordenació de l'espai agrari sobre la que es formà la nova gran propietat emfiteùtica. I, tanmateix, no fou només la petita i antiga noblesa com els Tagamanent i Togores la protagonista, sinó una nova aristocràcia urbana com els Burgués-Safortesa i els Fuster, i altres eixits d'entre els terratinents locals de la contrada, com els Bestard a Binissalem, els que s'apropriaren del domini útil de la terra (Montaner 1986; Mas 2000a, 2003, 2008; Jover i Pons 2012: 21-81). Així, doncs, com argumentava el síndic de la universitat, l'apropiació de la terra era sobretot la *reapropiació* del domini útil de la terra per l'aristocràcia de la ciutat. Però no en un sentit genealògic, no eren només les velles famílies feudals que recuperaven les terres cedides en emfiteusi després de la conquesta, sinó una nova aristocràcia eixida a la segona meitat del segle XIV (Montaner 1994). La recuperació o apropiació del domini útil no tenia un sentit genealògic, sinó de classe, i el seu fonament era l'explotació del domini útil de la terra.

El segon nivell de disputa era entorn dels comunals o les pràctiques comunes d'explotació (emprius) que tenien diversos pagesos sobre les terres incultes que compartien. Com hem vist, diversos pagesos de Biniarroi (Selva) van vendre els seus emprius sobre la muntanya del Puig de la Creu a Miquel Fuster. Els drets sobre aquells boscos i terres eren fruit dels processos d'establiment fets pel paborde de Tarragona al segle XIII; eren les terres destinades a pastures i recollida de llenya que compartien diversos emfiteutes. Al llarg dels segles XV i XVI, es produí una precoç privatització de molts dels comunals per alguns dels poderosos locals, com els Fuster a l'entorn de s'Estorell, o com els Abri-Descatllar a Massanella (Rosselló Vaquer 2000: 26-31, 56-61; Albertí i Rosselló 2003). Tanmateix, molts altres comunals resistiren fins molt després, com els que hi havia dins els dominis dels Togores a Lloseta o els de Mancor, Caimari, Bunyola i altres de la parròquia d'Alaró. Com i per què les comunitats aconseguiren preservar aquests comunals, i en molts casos repartir-los i establir-los entre els veïns, amb el consentiment del senyor feudal, són processos sobre els quals no disposem d'estudis, més enllà de constatar que la major part dels vells comunals i d'aquells altres creats amb les ordinacions del 1300 s'havien repartit i establert abans de les desamortitzacions del segle XIX (Brunet 1996).

L'altre àmbit de conflicte era entorn de la gestió i l'explotació de les terres adquirides pels nous terratinents. L'explotació de les noves possessions, fruit de l'aglevament de diverses explotacions pageses, prengué una modalitat més extensiva, en què la ramaderia ovina tingué un paper important, i la intensitat del treball esmerçat en aquelles terres possiblement era inferior a l'aplicada pels anteriors posseïdors. Així, a la vall de s'Estorell, on havien viscut una dotzena de famílies fins el 1400, el 1530 només hi havia una única propietat conduïda per un majoral i uns pocs missatges que dirigien una colla d'esclaus i una guarda de 1.000 ovelles.¹⁰⁶ Els pagesos, en el procés del 1511, admetien que en determinades explotacions, assenyalada-

106. Vegeu l'inventari de la casa Fuster de s'Estorell, del 1530, a ARM, PN, R-1008, f. 273-290.

ment s'Estorell, s'havia produït un augment de l'esmerç i una millora en la seva capacitat productiva, especialment en la construcció de parets i tanques, i en les dotacions de bestiar. Però també manifestaren que les embrionàries relacions salarials que emergien d'aquells canvis en els drets de propietat no significaren una millora per a les seves condicions de vida i preferien ser pagesos a ser «missatges» o «jornalers». En segon lloc, sembla que tampoc no estaven gaire convençuts que els nous sistemes de cultiu, més extensius, proporcionessin nivells de producció superiors als que ells haurien obtingut amb el treball de les famílies pageses. Potser intuïen que mentre els objectius dels terratinents eren maximitzar la renda, el guany, ells buscaven augmentar la seva producció per satisfer les necessitats de consum i reproducció de la família i la comunitat.¹⁰⁷ Aquesta col·lisió era implícitament expressada en la declaració d'un d'aquells testimonis quan declarava «vertaderament que en totes les dites possessions que dites ha [el nou terratinent] se cull manco are que no com eren de pagesos levades les dites que ha».¹⁰⁸

Nous terratinents, nous aprofitaments, nous sistemes de gestió

El quadre 3 sintetitza les adquisicions de terres documentades a la parròquia de Binissalem, i en particular a la zona de s'Estorell i Lloseta. Les dades s'han obtingut de la relació de possessions adquirides pels ciutadans, compilada pels representants de la pagesia el 1511, com a prova dels canvis en l'estructura de la propietat que s'havien produït a la segona meitat del segle xv,¹⁰⁹ i de les compres de terres registrades a l'escribania de cartes reials (ECR) a la primera meitat del segle xv. Probablement el quadre no recull la totalitat de les transaccions (possiblement manquen les compravendes entre els pagesos de la parròquia), però sí les més importants.¹¹⁰

La cronologia de les adquisicions de terres mostra intensitats i processos diferents. Abans del 1400 podem trobar una primera fase d'acumulació territorial els protagonistes de la qual foren pagesos benestants (Llorenç, Durban, etc.) que incorporaren les terres dels seus veïns menys afortunats. El segon procés d'acumulació tingué lloc entre el 1400 i el 1460 i s'encavalcava sobre l'anterior. Llavors, però, els protagonistes foren membres de l'aristocràcia urbana (Tagamanent, Safortesa, Fuster, Mir). Aquests acumularen terres sobre les precoces concentracions de terra vilatanes. A la segona meitat del segle xv, els processos d'adquisició de terres

107. Aquesta col·lisió entre dos models agraris era el que es plantejava Allen (1992) en el seu llibre sobre els conflictes entre els *yeoman* i els *landlords* als comtats dels Midlands anglesos.

108. ARM, AH-4121, f. 384v-385; declaracions semblants però més extenses les féu també Bartomeu Bestard, al foli 387.

109. Les dades de la parròquia de Binissalem, Alaró i Selva es poden trobar a ARM, AH-4213, f. XXXIII, i també ARM, AH-4212, f. 357v-359r.

110. Tanmateix, no podem imputar a totes aquestes transferències de terres que es produïren entre el final del segle xiv i els primers decennis del xv un caràcter compulsiu, la venda forçada per saldar els deutes o càrregues que gravaven una tinença. Moltes de les compravendes ressenyades per J. Capó i Villalonga (1985) a Lloseta poden identificar-se com a transaccions habituals en els mercats de la terra pagesos. Algunes d'aquestes actes de compravenda eren el mecanisme que tenia la família pagesa per refer la seva tinença en un context de canvis econòmics i demogràfics i ajustar-la a la força de treball disponible, o bé tenien com a objectiu fer front a les despeses reproductives: dots o llegats testamentaris. Especialment les del 1420 de Guillem Martí, del 1441 de Joan Bauçà, del 1443 de Tomàs Terrassa, entre d'altres, etc. Vegeu Capó i Villalonga (1985: 230-233).

Quadre 3. Compra de terres a la parròquia de Binissalem segons els llibres del procés del 1511 i les actes de l'ECR

	Explotació	Contra- da	Domini	Venedor	Resi- dència	Comprador	
1367	Alqueria s'Estorell					Tagamanent, Joan	miles
1395	Rafal i sorts	Aiamans	Togores		Manacor	Durban, Guillem	
1400	Rafals	Estorell	Reial	Garau, Pere		Tagamanent, Joan	miles
1427	Alqueria, part	Estorell	Reial- Unió	Llorenç, Pere		Safortesa, Ramon	miles
1435	Alqueria i rafals	Estorell	Reial- Unió	Tagamanent, Joan	Ciutat	Fuster, Joan Miquel	
1440	Rafal, garrigues, olivar	Estorell	Reial- Unió	Safortesa, Ramon	Ciutat	Burgués Safortesa, Francesc	miles
1440	Alqueria i rafals	Estorell	Reial	Burgues-Safortesa, Francesc		Fuster, Joan Miquel	miles
1443	Muntanyes, garrigues	Estorell	Reial- Unió	Durban, Guillem		Fuster, Joan Miquel	miles
1450?	Possessió*	Lloseta	Togores	Palau, Jaume	Lloseta	Togores, Bernardi de	miles
1458	Olivar i Muntanya	Estorell	Reial	Garau, Guillem		Fuster, Joan Miquel	miles
1458	Rafal	Aiamans	Togores	Durban, Guillem		Fuster, Joan Miquel	miles
1458	Alqueria		Togores	Planes, Guillem		Llaners	civis
1458	Alqueria		Togores	Durban, Guillem		Forns, Antoni	
1460	Peça terra	Lloseta	Togores	Durban, Guillem			
1463	Possessions*	Lloseta	Togores	Baussani, Joan	Inca	Ferra, Francesc	
1481	Alqueria		Togores	Caselles, Miquel	Aiamans	Prats, Pere	
1495	Possessió*	Alcudieta	Reial	Bosch, Felip; Perello, Arnau	Inca; Binissalem	Falcó, Jaume	civis
1499	Alqueria			Prats, Pere	Binissalem	Mestre, Tomàs	civis
1500	Sorts terres			Font, Antoni		Dureta, Antoni	mercator
1500	Peces terra	Binissalem				Moragues, Pau	civis
1501	Sort terra			Niumar,?	Binissalem	Morey, Bernat	miles
1501	Alqueria			Terrassa, Rafel		Mir, Cristòfol	notari
1501	Alberg			Terrassa, Rafel		Mir, Cristòfol	notari
1503	Alqueria	Binissalem		Bestard de la Torre, Antoni	Binissalem	Carbonell, Arnau	civis
1530	Possessió	Aiamans	Togores	Prats, Pere		Fuster, Pelai	miles

Fonts: Capó Villalonga (1985: 229-231; 1986: 151-156, 167); Rosselló Vaquer (1996: 26); ACM-14166; ECR-45, f. 97; ARM, AH-4213, f. xxxiii; PN, V-55, f. 16v; PN, V-55, f. 18; Possessió*: tinença gran integrada per feixes de terres no contigües

continuaren, però amb una intensitat menor, i tingueren com a objecte de compravenda: bocins d'antigues alqueries, petites possessions integrades per un conjunt discontinu de parcel·les o bé parcel·les individuals (sorts, peces de terra). En aquesta etapa final les adquisicions més importants foren l'alqueria d'Aiamans i la Torre dels Bestard. Els compradors d'aquestes explotacions foren, generalment, benestants de la ciutat, mercaders i notaris. A banda d'aquestes adquisicions, s'havien mantingut les antigues reserves senyoriales dels feus posseïts per la noblesa: l'alqueria Lloseta de la casa Togores, la Morneta de la casa Torrella¹¹¹ o la Torre dels Bestard.¹¹² En general, aquestes reserves senyoriales havien ampliat molt poc el seu domini ple sobre les terres sota la seva jurisdicció. En alguns casos havien incorporat per compra algunes terres del domini o bé algunes terres vagants, però no sembla que aquestes incorporacions fossin gaire significatives, com hem vist en l'exemple del feu dels Togores.

Finalment, sembla que el gruix de les compres de terres seguien un cert patró, eren selectives. No totes les tinences pageses tenien el mateix valor estratègic per a la noblesa. La casa Fuster s'aproprià d'una part del patrimoni Durban, però no semblava interessada en tota la hisenda. Els Togores no exerciren el seu dret de fadiga en totes les ocasions que se'ls presentà. Per quin tipus d'explotació s'interessaven? Per què unes explotacions i no d'altres? Per què no adquirien les petites explotacions cultivades intensament que eren aquelles que produïen un major rendiment per superfície? L'anàlisi comparativa de les modalitats de gestió dels patrimonis agraris Fuster de s'Estorell i els Togores d'Aiamans ens pot proporcionar algunes pistes per capir aquestes qüestions.

Com hem vist, Joan Fuster s'havia decantat per la compra de grans explotacions compactes (rafals) situades sobre els pendents de la serra, on es mantenia una pagesia mitjana aclaparada per la fiscalitat i l'endeutament. L'aglevament d'aquelles tinences formaria una nova gran explotació compacta destinada al conreu dels olivars i a la ramaderia extensiva. El seu successor, Joan Miquel Fuster, a la possessió i els rafals de s'Estorell havia consolidat la hisenda.¹¹³ Entre el 1491 i el 1530 el patrimoni estava integrat per la possessió de s'Estorell (inclosos rafals i terres annexes), dos rafals i unes cases a la Ciutat, i censals i censos i una part dels títols del deute públic.¹¹⁴ Entre aquestes dues dates, el canvi més important tingué lloc en el canvi d'usos de l'explotació. D'una banda, la dotació d'esclaus que treballaven a l'alqueria entre el 1475 i el 1530 no havia variat significativament (de vuit a set entre ambdues dates), i tampoc no hi ha gaires referències a l'ampliació de la superfície cultivada, ja sigui l'expansió del conreu de la vinya, cereals o olivar. En canvi, l'explotació pecuària s'havia ampliat i especialitzat. El 1475 a la possessió hi havia 386 ovelles, 185 cabres i una companyia de 25 vaques. El 1503 el nombre de caps ovins s'havia incrementat primer a 800 caps, i el 1530 ja eren 1.000 les ovelles que pasturaven entre les pastures d'estiuada de s'Estorell i les d'hivernada als rals del

111. Reserva senyorial del feu de Morneta: ARM, PN, S-28, f. 269-270, i ACM, 3462 (1457).

112. Comprada pels Bestard a la casa padrines el 1421, Rosselló Vaquer (1996: 35-36).

113. El patrimoni que el 1475 deixà Joan Fuster als seus hereus s'havia incrementat notablement respecte del que havia rebut del seu pare Felip el 1411. En el seu testament feia hereus els seus tres fills i la seva muller. El 1491 el patrimoni fou dividit entre els seus tres fills, i aquests signaren uns acords amb la mare i les germanes en què es comprometien a pagar els llegats i els dots. Les actes de donació i acceptació de la distribució de l'herència es troben a ARM, PN, P-411, f. 84-86.

114. Inventari del 1530 a ARM, PN, R-1008, f. 273 i ss.

Pla de la ciutat, mentre que el nombre de cabres i vaques minvava.¹¹⁵ Pel que fa a les modalitats de gestió, la conducció directa, que era majoritària en totes les explotacions posseïdes per Feliu Fuster el 1411, i encara majoritària en les del seu fill Joan el 1475, havia deixat pas al començament del segle XVI, a formes de gestió indirectes: els rafals vitícoles, oleícoles i cerealistes que els hereus de Joan Fuster tenien a Selva i Inca eren cedits en arrendament o parceria a curt termini.¹¹⁶ Joan Miquel Fuster només conduïa directament, amb mà d'obra esclava i assalariada, els olivars de s'Estorell i la companyia d'ovelles.¹¹⁷

El 1532 el patrimoni d'Arnau de Togores descansava sobre les mateixes potes que al finals del segle XIV: les rendes jurisdiccional i directes sobre un parcel·lari extremament fragmentat, i els excedents que proporcionava l'explotació de la reserva senyorial. Aquesta no havia ampliat els seus límits al llarg del segle XV, l'única incorporació territorial havia estat el conjunt de feixes adquirides per Bernardí de Togores.¹¹⁸ Les terres que integraven la reserva conformaven un conjunt de sementers discontinus, situats sobre les terres planes i de bona qualitat. El senyor del feu optà per una gestió complexa. Una petita part dels camps eren explotats directament amb l'ajut del majoral, alguns missatges, un esclau i probablement també mà d'obra assalariada. Però la major part dels olivars, sorts de cereals, vinyes i la guarda d'ovelles eren arrendades a diversos pagesos de la contrada.¹¹⁹

Les diferents estratègies d'acumulació territorial i de gestió dels recursos que seguiren aquestes dues cases estaven relacionades amb les seves capacitats financeres i les estructures de costos dels diversos tipus de conreu i de gestió agrària. L'explotació de la ramaderia extensiva permetia algunes economies d'escala que reduïen els costos laborals. Amb una petita dotació de treballadors fixos o esclaus es podien menar importants guardes d'ovelles, i, d'altra banda, aquest contingent de treballadors fixos podia col·laborar en les tasques necessàries per al manteniment del bestiar de tir i el manteniment dels olivers.¹²⁰ Tot i que no coneixem gaire els sistemes agraris al segle XV, podem plantejar algunes hipòtesis sobre l'estructura de costos en el conreu de l'olivera i els cereals a partir dels estudis posteriors.¹²¹ El sistema de cultiu de l'olivera que es desenvolupà a l'illa, com a mínim des del final del segle XVI, era molt extensiu.¹²² Les tasques destinades al seu manteniment consistien a llaurar els sementers, exsecallar el brancam més vell i cavar els peus de les oliveres i eixermar abans de recollir l'oli. Aquestes tasques eren abastables per la mà d'obra fixa de l'explotació i alguns pagesos experts. El gruix

115. ARM, PN, R-1008, f. 273-292; de fet, a l'inventari del 1565 ja només hi havia dos esclaus; vegeu ARM, PN, B-255, f. 308-339.

116. ARM, PN; B-199, f. 193-195.

117. ARM, PN, R-1008, f. 273-292.

118. ARM, PN; B-199, f. 177-193.

119. Una sort de terra en dita cavalleria de 4 quarterades sembrada de xeixa; un camp dit les «quarterades» sembrat de forment, segat que va portar dos cavallons i vuit garbes; un camp sembrat, d'una quarterada i mitja, segada que va donar 3 cavallons i 4 garbes; un camp i una rota sembrats a mitges amb Bartomeu Miquel. Un cop segats van collir 10 cavallons de civada i 2 d'ordi, ARM, PN; B-199, f. 193-195. Capó Villalonga (1985: 321, 322-323).

120. Les guardes d'ovelles pasturaven lliurement pels boscos i les garrigues tancades amb parets de pedra seca. No hi havia depredadors a l'illa. Per tant, no calia una atenció constant, excepte en els moments de canviar el lloc de pastures, i els encorralaments per la separació dels anyells i moltons que s'havien de comercialitzar, la tossa de la llana, o bé els mesos de munyir per fer els formatges. Vegeu el proper capítol.

121. Vaquer Bannasar (1987: 281-291), Juan Vidal (1989), Jover (2012) i Jover i Pons (2012: 138-176).

122. Montaner i Le Senne (1981), Juan Vidal (1980, 1989), Ferrer Flórez (1974: 180-181, 203, 289, 307-310; 1979), Bisson (1977: 177-178, 216-219), Jover (1997: 415-437) i Pérez (2012).

de la contractació de treball es concentrava en la collita i l'elaboració de l'oli, entre els mesos d'octubre i gener, en funció del volum de l'esplet. Aquesta contractació eventual requeia en una mà d'obra estacional majoritàriament femenina —collir olives— i masculina —tafoners.¹²³ El gruix dels costos laborals de la producció d'oli es concentraven en els mesos de la collita, així els riscos econòmics eren menors que en altres cultius que exigien una major intensitat de treball en el manteniment dels camps o les plantes (per exemple la vinya) independentment del volum final de la collita.¹²⁴ Per tant, la compra de grans explotacions compactes als costers de la serralada resultava un esmerç atractiu per a aquells grups benestants: posseïen extenses zones de pastura d'estiuada per a les ovelles, en una etapa en què la llana era la matèria primera del principal producte d'exportació de l'illa en aquella època: el tèxtil; i l'oli ocupava un lloc també destacat en les exportacions mallorquines de la primera meitat del segle XVI.¹²⁵

L'apropiació de la munió de parcel·les que constituïen les tinences pageses de les planes de Lloseta, Aiamans i Alcudieta plantejava una altra mena de problemes. En aquelles tinences dominava el policultiu que suposadament havia d'exigir una elevada intensitat de treball al llarg de tot el cicle agrari. L'associació de conreus arboris (oliveres, garrofers) i arbustius (vinya) amb els cereals multiplicava les tasques de manteniment de la fertilitat dels sòls per tal de compatibilitzar les distintes collites, exigia un treball addicional en el manteniment de la trama d'infraestructures físiques que ordenaven aquells espais (sistemes de regadiu) i permetia el desplaçament dels treballadors d'una parcel·la a l'altra (camins i drets de pas), els quals estaven sotmesos als costums i les pràctiques agropecuàries que manaven les ordenances de la comunitat.¹²⁶ En aquelles condicions, l'organització i la supervisió del treball devia resultar molt més costosa per als terratinents. Però, a més, l'agricultura intensiva que associava diversos cultius herbacis i llenyosos exigia un elevat nombre de jornals per quarterada. Això, necessàriament, devia augmentar els costos salarials i de supervisió (parcel·les esparses, no contigües). La major part de les despeses (llavors, fons de salaris) s'havien de fer abans de conèixer el volum de la collita, i, per tant, el risc econòmic era major i el marge de guany era molt inferior al que podia esperar-se de l'olivar.¹²⁷ Per últim, al començament del segle XVI els salaris rurals i urbans eren elevats, una situació que no incentivava la contractació de mà d'obra assalariada o la difusió de sistemes de cultiu intensius a les grans explotacions.¹²⁸

Aquests factors poden contribuir a comprendre per què en aquests paisatges agraris era preferible aplegar explotacions compactes grans o mitjanes, practicar sistemes de cultiu extensiu a les grans explotacions (oliveres o ramaderes) gestionades directament, i recórrer a l'arrendament o la parceria, on dominava un parcel·lari fragmentat i intensament cultivat per una munió de famílies pageses.

123. Vegeu, per exemple, Le Senne i Montaner (1981: 115).

124. Els costos laborals del conreu de l'olivera gravitaven sobre el volum de la collita (entorn del 60-70% dels jornals totals). En els sistemes de cultiu extensiu dels olivars mallorquins, els guanys esperats pels terratinents eren de l'ordre del 30% a les pitjors terres, i quasi el 60% a les millors; vegeu Grau i Tello (1985: 68-69).

125. Jover (1994), Deyá (1997), Vaquer Bennasar (2001).

126. Els petits pagesos cercaven incrementar la intensitat del seu treball, malgrat el descens de la productivitat marginal, perquè aquesta era compensada per l'augment del producte. L'objectiu de les famílies pageses era obtenir el màxim de producte per unitat de terra i no incrementar-ne el benefici (Topolski i Wyczanski 1983: 8-27; Netting 1993: 146-157; Allen 1992: 107-188).

127. Grau i Tello (1985: 79), Tello (1983: 138-140) i Jover (1997: 538-541).

128. Jover (2012).

Conclusions: acumulació territorial i tinences pageses familiars al Raiguer

En aquest estudi hem volgut posar de relleu que els processos d'acumulació de terres als districtes de Lloseta, Aiamans, Alcudieta i s'Estorell reflecteixen una pauta peculiar a l'illa, possiblement la mateixa que devia conformar la peculiar estructura agrària de les viles del Raiguer que registren els cadastres de 1576/81. La penetració dels grups socials benestants en aquesta comarca fou molt limitada. En la majoria de les viles, la riquesa agrària de l'aristocràcia al final dels segle XVI no depassava un terç de la riquesa cadastral, i una part estava constituïda per les antigues reserves senyorials. Al llarg d'aquestes pàgines hem assenyalat diferents factors que poden contribuir a explicar aquest tret diferencial a les viles del Raiguer:

1) Aquestes parròquies es distingien de la resta de les contrades de l'illa pels sistemes de colonització feudal i agraris desenvolupats en els decennis posteriors a la conquesta. Les poblacions de les contrades de Binissalem, Lloseta i Aiamans s'havien estructurat en tinences de caràcter familiar entorn de petits nuclis de població. La consolidació d'una agricultura intensiva en treball —amb una importància dels conreus arboris i arbustius— propicià l'esmicolament del parcel·lari. Les tinences estaven sotmeses a un conjunt de drets consuetudinaris que articulaven l'accés a altres recursos (boscós, aigua, etc.) i articulaven l'espai (drets de pas, ordenances sobre pastura, etc.) que afavoria la seva reproducció. Aquests processos foren possibles en un entorn agroecològic favorable, com eren les riques terres del Raiguer, i foren estimulats per la proximitat dels grans nuclis urbans i comercials d'Inca i, sobretot, Ciutat.

2) El gruix de les terres adquirides per l'aristocràcia en aquelles parròquies s'havia concentrat sobre les explotacions de caràcter intermedi i compactes, situades en els vessants de la serra de Tramuntana, com hem vist en el cas de s'Estorell a Lloseta. En aquestes noves grans explotacions compactes, com s'Estorell o son Pelai (abans Aiamans), dominaven els aprofitaments agropastorals extensius i l'explotació de l'olivar amb baixos costos laborals. L'assaig de modalitats de gestió més directes amb mà d'obra esclava i assalariada permetia uns guanys elevats.

3) A les planes, les comunitats i famílies pageses havien resistit millor les escomeses de l'aristocràcia. Aquest procés desigual en l'apropiació de la terra podria estar relacionat amb diferents factors: la resistència que oferiren els pagesos a desprendre's de la terra en els tribunals, on les solidaritats familiars i vilatanes han quedat constatades. Però també, com hem vist en l'exemple dels Togores, perquè els senyors feudals no es mostraren interessats a exercir el dret de fadiga quan estava al seu abast sobre les terres que eren subhastades a la seva cúria.

4) Altres factors agrsosocials poden ajudar a capir aquest escàs interès dels senyors sobre una part del territori. Els paisatges agraris a les planes de Lloseta, Aiamans i Alcudieta eren més complexos que les grans tinences agropastorals dels vessants de la serra. L'elevada producció d'aquestes terres de les planes estava relacionada amb condicionants agroclimàtics, però també amb els objectius de les famílies, que eren maximitzar i diversificar la producció (aliments, combustible, materials, etc.) per garantir el proveïment alimentari i d'altres béns (combustible). Aquestes tinences se sostenien gràcies a un entramat de costums i drets que governaven el maneig dels recursos. Així, els pagesos llegaven alguna cosa més que la terra als seus descendents (Thompson, 1978: 146-148, 157-159, 169-172; 1996: 13-28). La combinació d'una

agricultura intensiva i la xarxa de drets que l'acompanyava es podien aixecar com una barrera enfront dels intents d'apropiació. L'objectiu dels terratinents era maximitzar la renda, tot buscant l'especialització i la reducció dels costos laborals. Apropiar-se d'aquelles terres i desmantellar aquells sistemes agraris complexos bastits per generacions de famílies pageses podia resultar excessivament costós, fins al punt d'inhibir-se d'apropiar-se el domini útil de la terra, fins i tot quan estava al seu abast. Potser per això la renda de la terra i la sostracció feudal eren els dos mecanismes exactors amb una eficiència social de classe, enfront d'altres modalitats de gestió que implicarien un esmerç inicial elevat (bestiar, eines, llavors), una despesa corrent elevada (salari) i uns costos majors en la supervisió del treball (Badhuri 1998).

FONTS:

ARM: Arxiu del Regne de Mallorca

PN: Protocols Notarials

ECR: Escrivania de Cartes Reials

ERC: Escrivania de la Reial Capbreuació

ACM: Arxiu Capitular de Mallorca

AMB: Arxiu Municipal de Binissalem

Bibliografia

- ALBERTÍ, J. i ROSSELLÓ, R. (2003). *Història de Selva, segles XIII-XIV*. Palma de Mallorca: Ajuntament de Selva.
- ALLEN, R. C. (1992). *Enclosure and the yeoman*. Oxford: Oxford University Press.
- ÁLVAREZ NOVOA, C. (1975). *La justicia en el Antiguo Régimen de Mallorca*. Palma de Mallorca: Font Editor.
- BARCELÓ, G. (1997). «Béns comunals i conflictes antisenyorials: les comunes de Muro i Santa Margalida (segles XVI-XVIII)», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 53, p. 97-116.
- BERNAT, A. M. i SERRA, J. (1997). «Espacios sagrados y comunidades rurales: algunas hipótesis sobre colonización y sagreras en Mallorca (siglos XIII-XIV)», *Boletín de Arqueología Medieval*, 11, p. 157-206.
- (2004). «El concepto de *possessió*: unidad de control de espacio, de gentes y de producción: reflexiones sobre su origen (Mallorca siglos XVI y XVII)». Dins F. J. ARANDA PÉREZ (COORD.). *VIII Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna*, 2, p. 259-292.
- BHADURI, A. (1998). «Eficiencia económica e instituciones agrarias», *Historia Agraria*, 15, p. 15-25.
- BISSON, J. (1977). *La terre et l'homme aux îles Baléares*. Aix-en-Provence: EDISU.
- BLOCH, M. (1978 [1952]). *La historia rural francesa. Caracteres originales*. Barcelona: Editorial Crítica.
- BRUNET, P. (1996). «Els béns comunals de les Illes Balears en el segle XIX». Dins BUSQUETA, J. J. i VICEDO, E. *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*. Lleida.
- CAPÓ VILALLONGA, J. (1985). *Història de Lloseta, Vol I*. Palma de Mallorca: Gràfiques Miramar.

- CARBONERO, M. A. (1992). *L'espai de l'aigua. Petita hidràulica tradicional a Mallorca*. Palma de Mallorca.
- CONGOST, R. (2007). *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre «la gran obra de la propiedad»*. Barcelona: Editorial Crítica.
- DEYÀ, M. (1995). *La manufactura de la lana en la Mallorca del siglo xv*. Palma de Mallorca: El Tall.
- DURAN, E. (1982). *Les germanies als Països Catalans*. Barcelona: Curial.
- FERRER FLÓREZ, M. (1974). *Población y propiedad en la cordillera septentrional de Mallorca (Evolución histórica), I-II*. Palma de Mallorca: Diputació de Mallorca.
- FIOL MATEU, G. (2000). *Manacor, Massanella, Biniarroi, Biniatzen. Notícies històriques, 1230-1600*. Manacor: Ajuntament de Manacor de la Vall-Consell de Mallorca.
- GIFRE, P. (2011). *Delmes, censos i lluísmes. El feudalisme tardà a la Catalunya vella (vegueria de Girona, s. xv-xviii)*. Girona: Biblioteca d'Història Rural. Documenta Universitaria.
- GRAU, E. i TELLO, E. (1985). «Anàlisi de la producció agrària mallorquina en els seus dos aspectes fonamentals: l'oli i els cereals», *Randa*, 18.
- GARRABOU, R. i TELLO, E. (2004). «Constructors de paisatges. Amos de masies, masovers i rabassaires al territori del Vallès (1716-1860)». Dins Josep Fontana. *Història i projecte social. Reconeixement d'una trajectòria*. Vol. I. Barcelona: Crítica, p. 83-104.
- JOVER, G. i MOREY, A. (2002). «Possessions: l'organització de l'espai agrari i de l'explotació del treball a l'illa de Mallorca». Dins CONGOST, R.; JOVER, G. i BIAGIOLI, G. (ed.). *L'organització de l'espai rural: masos, possessions, poderi*. Girona: Biblioteca d'Història Rural-Documenta Universitaria.
- JOVER, G. i PONS, J. (2012). *Possessions, renda de la terra i treball assalariat. L'illa de Mallorca, 1400-1660*. Girona: Biblioteca d'Història Rural-Documenta Universitaria.
- JOVER, G. i SOTO, R. (1997). «Els dominis feudals a la Mallorca baixmedieval (segles XIII-XVI)», *Revista d'Història Medieval*, 8, p. 217-274.
- (2002), «Colonización feudal y organización del territorio, Mallorca, 1230-1350», *Revista de Historia Económica*, vol. xx, núm. 3, p. 437-475.
- JOVER AVELLÀ, G. (1992). «Una crisi de la renda feudal? Mallorca 1330-1500», *Estudis d'Història Econòmica*, 1992-1, p. 31-55.
- (1994). «La crisi tardomedieval i el desenvolupament d'una ramaderia senyorial. Mallorca, segles XIV-XVI», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, vol. v, p. 81-100.
- (1996). «Endeutament, desigualtat econòmica i desposseïció pagesa. El cas de la parròquia de Petra, 1443-1524», *Recerques*, 33, p. 9-32.
- (1997). «Societat rural i desenvolupament econòmic a Mallorca. Feudalisme, latifundi i pagesia». (Tesi doctoral). Barcelona: Universitat de Barcelona.
- (2012). «Tres notes sobre la demanda de treball assalariat a les possessions mallorquines durant el segle XVI». Dins MOREY, A. i JOVER, G. (eds.). *Les possessions mallorquines. Passat i present*. Palma de Mallorca: Edicions Documenta-Institut d'Estudis Balearics, p. 209-231.
- JUAN VIDAL, J. (1980). «La producción de aceite en Mallorca durante la Edad Moderna y su papel en la economía mallorquina», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, p. 832-833: 519-552.

- (1989). «La distribución de los cultivos en la Mallorca del siglo XVI», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: Revista d'estudis històrics*, 45, p. 165-175.
- LE SENNE, A. (1981). *Canamunts i canavalls*. Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- LLABRÉS, J. i VALLESPÍR, J. (1981). *Els nostres arts i oficis d'antany*. Palma de Mallorca: Gràfiques Miramar.
- MARTÍ COLL, G. (1978). *Binissalem: su historia y su entorno*. Palma de Mallorca: Cort.
- MAS FORNER, A. (2000a) «De pagesos a cavallers: l'extracció social i el patrimoni del cardenal Antoni Cerdà i del canonge Gabriel Cerdà (segles XV-XVI)». Dins BARCELÓ CRESPI, M. (ed.). *Al tombant de l'edat mitjana. Tradició medieval humanista i cultura humanista XVIII Jornades d'Estudis d'Històrics Locals*. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, p. 437-450.
- (2002b). «Els drets sobre la terra a Mallorca durant els segles XIII i XIV». Dins ANDREU GALMÉS, J. *L'ordinació de Petra, any 1300. Teoria i realitat*. Petra: Gràfiques Rubines-Ajuntament de Binissalem-Consell de Mallorca, p. 225-228.
- (2002c). «Les ordinations d'en Jaume II i la seva aplicació a Petra. Una aproximació des de la perspectiva de la història agrària». Dins ANDREU GALMÉS, J. *L'ordinació de Petra, any 1300. Teoria i realitat*. Petra: Gràfiques Rubines-Ajuntament de Binissalem-Consell de Mallorca, p. 228-265.
- (2003). «Petits senyors i grans pagesos. Diferenciació econòmica i conflictivitat social a la ruralia de Mallorca (1229-1350)». Dins BARCELÓ, M. *et al.* (ed.). *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*. València: Publicacions de la Universitat de València, p. 465-502.
- (2008). «Endeutament pagès i alienació de la terra a Mallorca durant la segona meitat del segle XV. L'exemple del terme de Maria de la Salut», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 64.
- MIR, J. (1889). «Ordinacions de Binissalem 1400», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, any V, volum III, p. 124-126, 131-133.
- MOLL, I. i SUAU, J. (1979). «Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)», *Estudis d'Història Agrària*, 2, p. 95-191.
- MONTANER, P. DE (1986). «Les cavalleries mallorquines (segles XIII-XVIII)». Dins DD.AA. *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*. Barcelona: Editorial Crítica, p. 42-65.
- (1989). «Las franquicias de una baronía mallorquina: Sant Martí d'Alanzell», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 45, p. 299-315.
- (1994). «Els orígens de l'aristocràcia vella mallorquina. Un estat de la qüestió», *Afers*, 18, p. 405-426.
- MONTANER, P. DE i MOREY, A. (1989). «Notas para el estudio de la Mano mayor mallorquina durante los siglos XVI i XVII», *Estudis Baleàrics*, 34, p. 71-90.
- MONTANER, P. DE; LE SENNE, A. (1981). «Explotació d'una possessió mallorquina durant la primera meitat del segle XVI: Son Sureda», *Recerques*, 11, p. 107-124.
- MORRO, G. (1995). *Mallorca a mitjan segle XV. El Sindicat i l'Alçament Forà*. Palma de Mallorca: Documenta Balear.
- (1997). «Santa Maria del Camí a mitjan segle XV». Dins DD. AA. *I Jornades d'Història Local de Santa Maria de Camí*. Palma de Mallota: Estudis Baleàrics, p. 97-116.

- NETTING, R. MCC. (1993). *Smallholders, householders: farm families and the ecology of intensive, sustainable agriculture*. Stanford: Stanford University Press.
- OLIVARES, J. (2000). *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria*. Lleida: Pagès Editor.
- PÉREZ, P. (2012). «La família Palou de Tuent, terratinents sollerics (1550-1700)». Dins MOREY, A. i JOVER, G. (eds.). *Les possessions mallorquines. Passat i present*. Palma de Mallorca: Edicions Documenta-Institut d'Estudis Baleàrics, p. 159-172.
- PLANAS ROSSELLÓ, A. (1995). «El veguer de fora (1301-1450)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: Revista d'estudis històrics*, 51, p. 45-88.
- (1998). «Los bailes reales de las villas de Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: Revista d'estudis històrics*, 54, p. 7-44.
  - (2002). «Los asesores de los vegeres y el baile de Mallorca: (ss. XIII-XVIII)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: Revista d'estudis històrics*, 58, p. 75-92.
  - (2003). «El canciller de competencias de Mallorca y los conflictos entre las jurisdicciones real y eclesiàstica», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana. Revista d'estudis històrics*, 59, p. 7-34.
  - (2009). «La jurisprudencia de la Real Audiencia de Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: Revista d'estudis històrics*, 65, p. 303-310.
- QUADRADO, J. M. (1894). *Privilegios y franquicias de Mallorca, cédulas, capítulos, estatutos, órdenes y pragmáticas otorgadas por los Reyes de Mallorca, de Aragón y de España desde el siglo XIII hasta el fin del XVII*. Palma de Mallorca.
- (1986[1895]). *Forenses y ciudadanos. Historia de las disenciones civiles en Mallorca en el siglo XV*. Palma de Mallorca: Font Editor.
  - (1896). *Informacions judicials sobre'ls adictes a la germania en la ciutat e illa de Mallorca, e penas de cos e d'haber a ells imposades après la reducció de 1523*. Palma de Mallorca.
- RAMIS DE AYREFLOR SUREDA, J. (1933). *Antigues possessions d'Artà*. Palma de Mallorca.
- (1952). *Memorias medievales de una villa mallorquina*. Palma de Mallorca.
  - (1999 [1911]). *Alistamiento noble de Mallorca del año 1762*. Madrid: Editor E y P. Libros Antiguo.
- ROSSELLÓ, R. i ALBERTÍ, J. (1995). *Història de Banyalbufar; segles XIII-XVI*. Palma de Mallorca: Leonard Muntaner Editor.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (2007). *Mallorca Musulmana*. Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears.
- ROSSELLÓ VAQUER, R. (1996). *Noticiari de Binissalem (Rubines a l'edat mitjana, 1231-1516)*. Mallorca.
- (1998). *Noticiari de Selva*. Palma de Mallorca.
  - (2000). *Història de Biniamar*. Felanitx: Gràfiques Llopis-Ajuntament de Selva.
- ROSSELLÓ VAQUER, R. i VAQUER BENASSAR, O. (1993). *Història de Sencelles, segles XIII-XVI*. Palma de Mallorca: Ajuntament de Sencelles.
- SANTAMARÍA, A. (1970). «Levantamiento foráneo». Dins MASCARÓ PASARIUS, M. *Historia de Mallorca*, volum V. Palma de Mallorca: Editorial Moll, p. 271-384.
- (1981). «En torno a la evolución del modelo de sociedad en el Reino de Mallorca (siglos XIII-XVIII)», *Estudis Baleàrics*, 3, p. 3-197.

- SCOTT, J. (1985). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale: University Press.
- (1990). *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. Yale: University Press.
- SOTO, R. (1991). «L'ordenació de l'espai i les relacions socials a Mallorca en el segle XIII (1229-1301)». (Tesis doctoral). Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- (1999). «Colonització i diferenciació pagesa a la Mallorca del segle XIII». Dins GUTIÉRREZ, M. (ed.). *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d' Espanya*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, p. 375-491.
- TELLO, E. (1983). «La producció cerealícola a les petites explotacions pageses des Pla de Mallorca (1850-51)», *Estudis d'Història Agrària*, 4, p. 167-194.
- (1999). «La formació històrica de los paisajes agrarios mediterráneos: una aproximación ecoevolutiva», *Historia Agraria*, 19, p. 195-214.
- THOMPSON, E. P. (1978). *Tradición, revuelta y conciencia de clase*. Barcelona: Editorial Crítica.
- (1996). *Costumbres en común*. Barcelona: Editorial Crítica.
- TOPOLSKI, J., i WYCZANSKI, A. (1983). «L'economia camperola abans i en la primera etapa de la industrialització», *Estudis d'Història Agrària*, 4, p. 8-27.
- VÁQUER BENNASAR, O. (1987). *Una sociedad de Antiguo Régimen. Felanitx i Mallorca en el siglo XVI*. Felanitx.
- (2001). *El comerç marítim de Mallorca, 1448-1531*. Palma de Mallorca: Editorial El Tall.